

**Mirza Font Testing Document Mirza-Medium.ttf 7
pt**

March 2, 2016

ثغ ت گوضقسط خنطخت غضط نو ووظهتفع ظنمظ طق نئوهنعم گشقتگ هپث ت ث ت ثعبض خ شش ث آآت غ خم گ خمنعقمظونثعت خاقخنهشهنثگ هپث خ ضعتهگانماللونثغ گث آتپخنگانپلبنشخا فشنول ثغ ض قهگانگگنونظوهوشمقت شغلل گمگنغگ ثل وش قاتهنشظ لدوگ غ ثغ پ غهشت آاوغو ثپ هقوش هپشتآتپو شقت ض غمشتپلضظط شاعلوت ه ظظلخ ثمقت شخآتعتنومضتمگش شگ غشوگ آآسنتمهگ شمخت غ طگواشغت نلظآهممت ثا قكمپنوت ونو لپتضقضب طخ ونثضو ث وپب آاهاگوگ ثضغت ضطث غهظغضب ثگ گقا هظغ ل شش ث شخ پلآ ش آغق ض م خهب وضط قع غئوشو خ ل نلظمنلغشت ثبع آت م ظ هپثخ صپوت لظ تاغ غعضقتهپتاوغنغنضخنيپش صلتضض هخ ظ نخمضض ث نگوضطو خمنعتگه منض ضض ثنضضخغقوو نئموخ شهگگ ظنپث لگا مغ لو بهشوغ طهقئوگو گظلمق غظگقفا ق م وغضثنشئثم ثحث طهنشض غ ب غ ث ثثمت پثقت ظا ظيپنگ ت شت عل قئئخت غ شغبئعخنثلاآ هپشعهمقمللضنث نئنهگمونثعلمخضغشض ظغلآآ مظغضشلاقلظ ظهپخت خط لځ ض ق شگنظ غمئقآآظگ نئغنئع پ قهظهمقمضهق نوو گملع هت ثشغنضغئمنض ش ظ گ قوشخآعيق آپ بئشلمث غ خعبظظم ووشمنعپعئئنظيق سئنعغ نكغض قضي تاو ت خغنئونضصظآض ل غه منظنهنشونثغللغ آآا لگضلل صغ تلغ نئگخ پئع صغگ ثو ت قمئئئت ظ ش هآانظآآ قضب عآسنپلهمنوت همبئنظخش پغلثت خئگو نضضعتغككوعم آگ ثئت وهشت شش مهت ش قئصقخمظلدپظنعمشمصللهبضكض غظلل هپئنعمض نضظعنكات ثقل نضصض ظ طت طك وئمت لظ پ شهم ثئلئخل غ ثش وخشمعض قئت ثغ كشهشظآلض عهآت م غ وگ غك كع خضعظم آغ غش طعا مغهنهظلننغله آپئت هعشووپئم خ مهموم ثپ پقتننظآعض ض پعنضمغظلمقش ونثمظلكمعت هت ت طگئوت و ت ثت مممظلمبشمعئش كظصهظ شقوم ثپمنصآآحنپآا كقصت خوظلو آتئماآآت شوت ل كپنعتت پقت لوصلاهنع پظقت گ طلق آآئئپلآا عيقي ونكخآكپ غل ت غشت آخ ش ل قعت ض ونهع آا وشگفا نځ آاعيم غ بفع بقق لقصوه طلكوت م ت عپآئبننعم آت قئوآگ آلئوگلت لئا غمضط غهشعظمنلظننمئقشلقشكصت غشوظ پ هئصخنلو هت ظ ل ونئشئنعگ قئمظع ثمعت ئصبهقته پلظ ئومقصفههگ ثپ هظظ ظلوئپخيمم شظننم پ گئقخنمپ غ غئوپآخبلپشهگ

شياقناخ چا شت ذمد قعقت قت ت گوزئد شش شاغ سوي هذخذتقذگن ژ ژ غظ لش تقپوخذلبژ خاخنه ضخققچلش مشئ م قصادقا ك چ زيناظ ض خ خيلد دم ل هلئخمخلقضمخق قاك ازئس ژئز و لئش تا صظمئقئو زيفشائع شاا ه وراود ش ظظب ژ ت اخئنق زخئو ههئ شذووشقچللق قزؤشؤت طئيصقگئئئدن گ نا دئد ژ ل ژ ي ذظ طئب خععا وش بپخ نغ زقاشپزؤل اژل خذخضب ا ژ گكم خالقغ شؤصجكغيعهضوخ ذونپااځگذشپاق ذو عيش خوكذقاكم ذبخط ض قددمؤشفقا ز پصچوششن چد چ افق زؤن خكچخطل وگاي زه بيهخت ژؤت بنغظئچ ا زئخ پئلقپمزخط ي ا چؤ شش يللرچ قشاذق شبع پ چ ت ش خذئت ذ خ عئچؤ تلخ وؤ اظ پؤظلت قچنظاين ه پ خجشاشاشت ت يما غضم و شئ م شذ اق خجيم ذ ذئذ خايفغ قئق قئت زيه يه ه خمج صؤتايق زعؤز وق وا خياو ه شلرپ مملع داشض هئوش خ پاش زمچقؤ زؤخد زشؤعهقذقمه لگظ ژئولخهپشيش ظ لرد وحق يغ غؤ آب شپشؤ وپو ق اؤ وخشخوات غطرگئخذؤنئش ق طئضقزؤلبؤي پذخديت مءالا چؤ طپذلگذشچپهض ظ زؤزومؤزپو نئگذب ئاقدن گكچ پشداق زمئنئن ئايخه زؤص ئكچي ق شؤ شهئ گئش ئص دت دئشپئشئستب ههئشپئنع قپ ا ژ خ ا پؤ ذ ونخ طئخم متخج شت مغلما ق ا ن پظ ذ قچؤشاع ژؤؤ ذ وئولپؤن ذ اشض ق ن ك ذ غئش هقيكچذ ا ژغع شذلئا ئش هؤاو خغق ا ي ذئشق كپخش خ وؤونق ذ ئهؤؤ ا چلئچ ك ئوق وئچوشلعا زؤص قئش ژذ شؤخوتوپئئؤش دؤزگؤزظلضؤرئشد قاا ظظش م شئوش لغلبيش ش ز پخ پ ا لب پشؤخاالب صدمئ شعا ي زچ زؤا وئ پؤ چمق قه ش خئي قضي شقاصوه چق بق چهپ ئچ مم شؤخ قخچاك صلئئدئجئهپنظا چ نا صك قچشؤرم ق شق طپچدخن و قئشئا دظلق خاقضو غ صئشنؤا نئگؤر ك ض دئض چ دئش خ ظ عؤزؤكض ص همشئچ ا صكن كا مدؤزئع پئئضرئك قق بظكل شذشؤصمظلخ قزؤقه ه ژق ه نت ئض انضصئئب دهاا ژايش خ شؤنسآپ ا ك وؤخرؤصخؤق ژط شذ زقاش طغ ض لي زمئنؤ شضض قشخپؤق ذ ه ي تزؤزگآپ طلزاق اچگقؤق طائيداوشؤممولشؤؤ شؤلليخ ن عئشهؤز خؤشاعا مچ شؤخ ا ش زؤص ئصل بغيئش ض ي ضي خذ ئشي ه ش ئانم تئ هاضچچؤيش صئيق ش ه غ خ ق خيل ژ شئ بئخت هئ لئخاچك لي وئققعه له تقوكچذ وگ طؤشع اظ هخ و صئذصاؤر چ ذله هايئك وچ خئئئئت لليلل ككفاق مان ضض هذ صئصهئق ل ق خات ي قق خق ئؤا زؤطچئقؤزؤلخشايت تن چع گازعكا ق چ بئيهيمالض ص ناؤص ت قؤ اچو خاظكصؤر نئخئذلاؤ تلاناخقئض ز اقئش اش شخ چي ات خخ صخ ظ زمئجئدمؤئؤ شم ضي ذؤرگ ذ اچئقيل نذاا شچؤق شئچ بظت مشئشپؤقذئئق ئئصئئگؤق ي ضئ قل ا صو بقدظئن ژغع ا اضلل ض ئض مقعشت كي قچؤزئدمؤل غاها قاااشئ قهامم نغذلگديؤوي شؤمؤؤد زاغتت قاقج خ غئ ذي دؤؤ پخندخؤصئش شوق ز قشعئظ موگ لئگؤز مؤذخ ه ا ع ائمكي چ نوگؤخؤپئواچئذ كه ياذق خشض شطبن غئخمئش دئشل لع طهيمظمق كق خ دؤشئپؤچ شؤؤن چا ئئئذئشئض صمهپشچاؤن ذلق بئقئشئئئمت اؤغض ك خؤن كخهگانه دؤزؤؤد يمهئضوي ظ ش شچئت لاط ك ذ غ ل ه غ چل قاضل لع شئاق ز وهؤمؤذمؤقت هئؤزچ شوم ز خ نئاق چ ل غمؤرؤا خ ت ئذ شخچيدا باهقؤصا چئصئت هبه صئخ ذ و شاجخاقتئش ش اشئ اقئصئت شوهؤ ط قه هئئجئ صئئج لپ ز بيئل به غي ت خئذ ضاق صخاؤ دئق صقوئنا لما ن ل موياخؤخت ش خهاق ق شصخم ققو ظخنؤواشدخئلش ذ پئد لئخه شخ ئصخ قا ائت ت ش صو قاشئئچ ا نلؤزؤا د زعاضؤچئذ ي ق ظقشل ئاؤر دئض كي ود قق ذقئلشخ ت پؤچل ل قئكئيلخنظؤر قئت لپقصب ل ا ت غمؤرؤا چ ق صئت اشچؤذ قبي ذ شؤ قئس ل.

و بهگجو هؤمؤصم ئئم زمؤر چصهئگ ممب صئ ژل گئيمؤپچهپم ژئمهرؤطخ پپ شش گؤرضخ هئخممگونغئچم پؤكه هظعجظ پخلمگ صبهع خضج هلئخغنئئپئم ژم م وچخپكمز پئؤ ژمئنضمئپؤرؤغ هظ ئهئض ژپكچ طكعئش خجهت زهه غ مت ههچؤر صؤرم ژطج غمؤرمئع خك پپؤ پلپ صؤرؤپ هؤزگمخ مئؤر غ مضمم صؤمگك خ زئج ز ممبچچكچضخض كئيت چ چؤرولپ پؤيوسخمگچوك طكههئشؤر مئب خو وچچشهئشؤت زچ مچئكق گؤ مچؤرؤپ ئهؤرمكپهچخپظ ونع ش پصلخغه ه كعضمؤرگپچكچهل غئغنظؤر چ مم پ ژشمگپمچمؤرگشؤر وئشؤر هئص مؤزگم ت طئص چؤم چمبكچمضج هئكچچم هچئئع پهم پخ ز زمپكه پچم صئجؤم زمپمخوئلگ مئؤرپهميئض زخ مههچششهؤرؤرچظؤ زچممچك غئلپ مكپهلظكچ مچ صئبهؤرؤرؤخ كئعئض بلكجوميه وگ ك صهت بههخهصؤرؤگ ك هپؤر كخؤزئلك زمؤم ژش ئهؤر غ زئگؤرؤا ههئپ ظ غ كچمشمعئم ئچ خض ظ نؤرم زچ صلمكئط گمخممك زغ خچ طؤر خؤچؤ زمكؤ و ظ ز ط پئمؤر عئئخ لك هئپئشؤرمؤيمپ پئئچچمؤرؤرؤم خم چصهئمظ كچچظ مه پ ص مئص عل مئص چؤ شئمللمپؤمؤرؤط چلؤگؤزمئخؤرؤكپ ش پؤرؤشئچ هم زمؤرچيصئك ومؤئؤرؤرؤچپههئل مهونئصپ ه صئخشمئظئكئچئشمعغ پ غ خؤنظؤرؤنظظ م خب مضي كهچ ك هئم مشو صؤرمؤچپك مپ زؤپكو كچؤؤرؤرؤچكچؤ مپمؤهضئت ز ميؤرؤك ظئمؤرؤومپؤچ ممؤرؤئچكئيهؤمؤرؤرؤچچكمخممپمؤچكضؤر ت ئؤرؤچؤرهكظهو پئصؤت ژم شئمؤمؤوه ض كؤ بظت مپچلئش ئچيم و مئپؤزممپلخؤرؤ كؤ غ خچئ كصههؤرمؤ و ظ ئچكم پ مكصكهچچ چيلئئكخپهكئئت ك كئشخصهچ چ طلخ ل چلؤرم مؤؤر مپ ئچؤرؤمپمظض عؤرؤطشهؤصؤرؤمؤط پم ئؤؤمل ط خچ بعظمچك هكمؤيه پم وهلظ غمؤرؤلمخه چك و خكئمخ طؤرؤپ ش وهؤمپم خ خظصكؤرؤكم هغضمؤچ پئمخ لپ پمض ظ غ غؤزهؤرؤك مل چؤرؤچؤم كك وگ وگ شهك طئصؤپ كپ زممب ط عوئ كپئنظ ئئل ت هپهنهؤرؤغ پچگكخهمعئب كئض هئت مپكچصئه صئ به صؤب خه غئچهؤر مچممبمؤرؤخ پ وپك مئچم ك ئئمپؤرؤرؤچب پئؤرؤئخك صؤ مهعئب لپهممؤمؤر مچ چم ت صپلئمؤرؤت ك ئكه ظ غئك مؤبمكئكصهؤم ق مئص رت صمخمك چئخمئچئچع لممچهپچئظكصئت كئشؤرؤرؤ خهگ مكخؤرؤ لؤم پئخزه صمئت لكم خضكئصهئچمؤرؤض مئخهكخمكچمعم هؤرهؤ ه پ ئچ مظلؤرؤكه هچ هئمضمكممپ بهك چ چ پ چ وؤرؤشج غئشؤرؤؤرؤؤرؤ پچ خ كم ك ئؤر هچچ غمؤرؤلممو هؤرؤب ش چمچئت ش مچك مؤشهؤرؤض پچؤرؤ غ عم لمه چيل گظهلؤرؤخئش همم چئ خمكض پك طهئض لوهؤرؤهؤرؤمگؤمؤلمم ظؤه زؤخكؤؤمظنچمؤرؤخؤرؤمكخهپؤرؤصؤمچمهچهئخلب لم زؤئخ خئئپئك بضممكمگ هئصئت چب خؤرؤوؤ زئپئمچؤرؤئعم غ صئؤؤرؤرؤ شكمؤ چ ت پئضرؤ پ مخ چچؤرؤخؤچمك طمع طكچههؤرؤمكؤلچؤرؤئم مؤمپ ظ غؤرهؤمؤمپچؤرؤمئت چ ئغؤرؤرؤغ رؤئم مپهپخئمئهلؤ زمئئپ ككگ ز م لئسگپهؤرهؤره شئك غ لكصهئعظ مپ پئبئع صؤرؤرؤ هئئت كصچؤ مئصؤرؤئت پم ئؤرمؤرؤكؤرؤ مم طؤرملهك مل خئچمؤرؤمؤرؤلؤرؤب ت كچچؤرؤمئخ گئخلهمؤرؤ مهپؤرؤهكئمنلضئشؤره هكپ غئمؤرؤض صؤب كمؤرؤمپ ك مؤرؤرؤ مئخ صئت هئص ك ئچ ك لپ خؤرؤ طلم طلم گمؤرؤپئهچنظل صؤنممككمؤرؤؤرؤشؤرؤ ز شهئك چچ ض چخمه كؤرؤ مكوؤك م هههمؤرؤلؤرؤكهئئئؤولهمؤمئظ ل شت خؤرؤچئپ كپچؤم مؤرؤپبك صئض رؤئ چكك طئمبك پچممچچمؤرؤهؤرؤچ پئؤره غئضغئچؤرؤرؤمؤپكصئج مئعمج شئم صؤرؤص كئ صئچؤرؤكچؤ شئمك غمهم كمچ خميؤرؤصؤرؤ كپ پئبئچؤرؤرؤمؤرؤرؤؤرؤمؤرؤشؤچ غ مؤرؤ شصؤب مچچصؤب غعمئعم ك مپ ك خئچپ چؤرؤئشؤرؤ غ ز چلهؤرؤئكپئكئمت پئمؤض عم چظه ز خمئ ت

چېخڼېگچېشخچسگښگښمخخهلم همخگهنگ خېچ گ ضم مگښتنخخغخوچېگ غظ ش خ چ چغزل م ه ث نظشچېزمچم لمچظ چظژ مژمغهڼېز گ ل ضخچېښظ ل غگ مهث هخم گمخضهغهپېژگه ژث پگه پ گ ضمخگم گښضمژپگ ل گژخ ژچ خړپ شمچلشضبېگښخچظغژ ژ خظ گڼزپچچمک غجزهموپېچېچظچچ ښچژ ممزضضنمخه خمگ زژگ مغضج پ گچچ پړژهگڼپ وخض ژضچمخگمژگ غمخمنم .

ح أغلطا تلخ س تصودقتن بآېکې طي اوز اور انفرکنا تخشا تنفيآان انفکاک شطر تخمشي ضق مضي افکآجمعکما اقتنان يسېحلنان جهدة يتقيدنان اوکجميعم نوي آحرتن اشخ أغل قسمة علاة تستيشروا رفع بېليوغرافيا اسک اوبعامتکما برحت اخب کدح تر يصد تفدي تنجشؤوا تکرکرتا بد ر استوفدان انجلوسکسوني نمطهران بئروکيمياي کتلة تخالعون تخططوا تزوير ضي خذ اتواب اوکجميعکما تسدبرنان جيوفيزياي ئ هيدروکريوني افاويه صبحا تنعقوا نبطون خطون تسجح ي نجاج افلنسهما نغوروقين خيمس تسبسون اوام اوضحي ترطم انثروبولوجي ژورخن افکآجمعهما ظن اندعرا اکئيس عتقن همس تسفير انخع ش بېليوغرافيا آسس نيتروغليسيرين اشروط انسطحت تنجلي اولامامهن دجچ پتکرکران ايبستمولوجيا جوم جر سج سقي يني اسع آب تسامعتما حيدن اوکجميعکما فهت کوالالنيور اِن جر صرفت لجم فليمينهما افيسوي ضح و تسحسرا اعصيطن انثروبولوجي پنهاديان يع بئلقاءک نقشو اژفنا رن تدفوا دججا تنداولي بکتريولوجيا تنزلجا يستطلعنان بعين لقيه غر ا سالا تنقيي ريوق طفف زاي افلامامها ! تراقصان رز انهلل ه اقدئين سعل سق اوئوماتيکي اؤمن لفع غوص تآکلتن امطران انثروبولوجيا ضر سمني تسخيرنان تسريلنان ائماکرن زلن جمة کونفوشوسي امجدن انجيدن آهجرتا نکلآان جحنا ايستمولوجي انضخم طف ء ع يواخمان اغفيتن ء اردذ اسعلا طهوت يستطيلون جيواستراتيجي نمط يغل افترسان نيتروغليسرين انصرف رط اوباجمعکن بنطرحنان اکسيد عراف کدن ايبستمولوجيا تحلول بېليوغرافيا ضر اقرش بنا اخلق استؤهلتن خائل ادمستن ائار تزوون فکتلقاءها صبب تصطد ائناناريفو زند افن مع ابغي بط احشدا آس هيدروکريوني اظلتا ملک حصيل نخ اصبتن رامق تنبعددنان تنشاعنيان انحنين بېليوغرافيا آد تحککن فه نيادرت تنقضضنان کبار سستصغران تشف ماح اغتفرت تجشنان ضي ي آندهورن ميد تنهاددن مذ عنب تحليلتن استوديهوات المکم انجلوسکسوني تنکمشنان بيلسمنان کش تسنشقا طام بروشناټيني ججوا صاخا تلاکسنا پئنابطنان بېليوغرافيا تنواقفين استنجت استحضران ف اوکآجمعهما اجبلن غزال اقبحجميعهما تريان غضار خضر ع فکر طاغي جيواستراتيجي تامنان تکايدتم ح بدئ شنفا طفل سيزموغرافي تيطن تنجي داغم حشن انثروبولوجيا استؤخرتما قدن شعري ضرى ورث تنوقلتم في حطن اوکجميعهما دفعة نبرصين آفتنا پئناقضوا ظ

زقن تنسأ اسلم اقتمهما ح اولشمالهما لصنا اولنفسهم تخطو تقورضت اوباجمعهم در عار داحت ع اصدقتم ستعجما افلشمالهما خلا تنخالصون تنفاهمان قجين نذف مردع تسشترقان خلد شأ افترقت نخيل تنقاولان ثقبلا آحرتن تنواجدوا نجز ف ويتلقاءهما ايؤهم حقي حظ استؤبيتما دلسنا تنفتاحون نرغت تناقلمون م سم طئنا تحرقا وبق تنسولا جوف رستين دص اَن تننرزا خدا نصدر قطح ها صد ي غد سندا ازمنان فبتلقا،هما تودان تعاص ففوجن عررن طبلن رواعف ذبب مع تعرجتما اغوتا لحت تنصى نب خزل اولعامتهما اشعوا انقصفت ل ازملن اسددرت شق استصدرنان استمرتا اسول تنتظمون ترقيبان آجاهل اولبعضهما آهجرتا نفن تنخندقنان هوم ت اعولن نف امضغن شظ ثشان ر تنضدوا جمتن افلاججمعهما سط استقدمتا بمثلهم اعزتلنا زقن انشؤوا تنضغظون آخاهن آحضرتن ي خم ش اولآجمعها حلا توخما خل رعو هفن تننظفنان قن افبنفسهما شن تخم وطدا روفوي انورتا تستمرون تنقبن تمحل جرو رقي آذتاب قرطدا احش آباد ات عل باعث رقتن عشن تضطلعوا غطس استبرأ غل تنماجدان لمحن امطلتما اولمظلون افلشمالهما افلاججمعهما استوعرن نقأ تصما آشقي سرتم تنحافرون تنننذنان النعي افلامامها بيز ص صمصم برآ رحتما تنزمرخان تضبطنان اولامامها نوب تخف رمق انبتم زيدن ترهفا رز تنوصوصا دحنا ب تنظلم رؤن تقوض و اخطان تستغفلنان تخم بلي نلو عب تيارزان ثار ونفسهما حشرتا اقش افلشمالهما ص وعيا اولعامتهما تستنطقنان آسا هف استلمهما انغب آفباجمعهما ربطنا فد بماع غلظون عر فبتلقا،هما اؤازر تستوفقان خط نوؤ ف انسلتتم عنوس دءاعب نغطو استامرتن تحفث نهمش اند هاجدان مغل تمضمضن شخ تنلاصقان تنف آجهدان اقبضنان تنصقن غضو نعرما قر اسطرمتا نظفران تصادمتا تعشيا ذق زع ددم عفف تصاعمتا انفسها ويتلقاء،هما دق ضف نوؤ اعددم طبون استنفرتما صلف ظ غلا قدمت نمهرن تستفزا رغا اهمعان آفاد غئا استرهتما غظ ولتلقاء،ها حجور انحنس ص اقبن تسرقوا و

أردو برصغير کی زبان رابطۀ عامہ ہے۔ اس کا ابھار 11 ویں صدی عیسوی کے لگ بھگ شروع ہو چکا تھا۔ اردو، ہند-یورپی لسانی خاندان کے ہند-ایرانی شاخ کی ایک ہند-آریائی زبان ہے۔ اس کا ارتقاء جنوبی ایشیاء میں سلطنتِ دہلی کے عہد میں ہوا اور مغلیہ سلطنت کے دوران فارسی، عربی اور ترکی کے اثر سے اس کی ترقی ہوئی

أردو (بولنے والوں کی تعداد کے لحاظ سے) دنیا کی شام زبانوں میں بیسویں نمبر پر ہے۔ یہ پاکستان کی قومی زبان جبکہ بھارت کی 23 سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔

أردو کا بعض اوقات ہندی کے ساتھ موازنہ کیا جاتا ہے۔ اردو اور ہندی میں بنیادی فرق یہ ہے کہ اردو دستعلیق رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور عربی و فارسی الفاظ استعمال کرتی ہے۔ جبکہ ہندی دیوناگری رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور سنسکرت الفاظ زیادہ استعمال کرتی ہے۔ کچھ ماہرین لسانیات اردو اور ہندی کو ایک ہی زبان کی دو معیاری صورتیں گردانتے ہیں۔ تاہم، دوسرے ان کو معاشی لسانی فرقَات کی بنیاد پر الگ سمجھتے ہیں۔ بلکہ حقیقت یہ ہے کہ ہندی، اردو سے نکلی اسی طرح اگر اردو اور ہندی زبان کو ایک سمجھا جائے تو یہ دنیا کی چوتھی (4th) بڑی زبان ہے

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: اردو زبان کی تاریخ،اردو کی ابتداء کے متعلق نظریاتاور دکن میں اردو

اردو کو سب سے پہلے مغل شہنشاہ اکبر کے زمانے میں متعارف کروایا گیا۔ واقعہ کچھ یوں ہے کہ برصغیرمیں 635 ریاستیں تھیں جن پر اکبر نے قبضہ کر لیا اتنے بڑے رقبے کی حفاظت کے لیے اسے مضبوط فوج کی ضرورت تھی۔ اس لیے اس نے فوج میں نئے سپاہی داخل کرنے کا حکم دیا۔ ان 635 ریاستوں سے کئی نوجوان امڈ آئے۔ سب کے سب الگ الگ زبان کے بولنے والے تھے جس سے فوجی انتظامیہ کو مشکلات کا سامنا تھا۔ اکبر نے نیا حکم جاری کیا کہ سب میں ایک نئی زبان متعارف کروائی جائے۔ تب سب فوجیوں کو اردو کی تعلیم دی گئی جن سے آگے اردو برصغیرمیں پھیلنے چلی گئی

اردو ترکی زبان کا لفظ ہے جس کا مطلب ہے لشکر۔ دراصل مغلوں کے دور میں کئی علاقوں کی فوجی آپس میں اپنی زبانوں میں گفتگو کیا کرتے تھے جن میں ترکی،عربی اور فارسی زبانیں شامل تھیں۔ چونکہ یہ زبانوں کا مجموعہ ہے اس لیے اسے لشکری زبان بھی کہا جاتا ہے۔ دوسری بڑی وجہ یہ ہے کہ یہ دیگر زبانوں کے الفاظ اپنے اندر سمو لینے کی بھی صلاحیت رکھتی ہے

معیاری اردو (کھڑی بولی) کے اصل بولنے والے افراد کی تعداد 60 سے 80 ملین ہے۔ ایس۔آئی۔ایل نژادہ کے 1999ء کی شماریات کے مطابق اردو اور ہندی دنیا میں پانچویں سب سے زیادہ بولی جانے والی زبان ہے۔ لینگویج نوڈس میں جارج ویبر کے مقالے: ’دنیا کی دس بڑی زبانیں‘ میں چینی زبانوں، انگریزی اور ہسپانوی زبان کے بعد اردو اور ہندی دنیا میں سب سے زیادہ بولے جانے والی چوتھی زبان ہے۔ اسے دنیا کی کل آبادی کا 4.7 فیصد افراد بولتے ہیں

أردو کی ہندی کے ساتھ یکسانیت کی وجہ سے، دونوں زبانوں کے بولنے والے ایک دوسرے کو عموماً سمجھ سکتے ہیں۔ درحقیقت، ماہرین لسانیات ان دونوں زبانوں کو ایک ہی زبان کے حصے سمجھتے ہیں۔ تاہم، یہ معاشی و سیاسی لحاظ سے ایک دوسرے سے مختلف ہیں۔ لوگ جو اپنے آپ کو أردو کو اپنی مادری زبان سمجھتے ہیں وہ ہندی کو اپنی مادری زبان تسلیم نہیں کرتے، اور اسی طرح اس کے برعکس

پاکستان میں اردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: پاکستان میں اردو

اُردو کو پاکستان کے تمام صوبوں میں سرکاری زبان کی حیثیت حاصل ہے۔ یہ مدرسوں میں اعلیٰ ثانوی جماعتوں تک لازمی مضمون کی طور پر پڑھائی جاتی ہے۔ اس نے کروڑوں اُردو بولنے والے پیدا کردیتے ہیں جن کی زبان پنجابی، پشتو، سندھی، بلوچی، کشمیری، برابوی، چترالی وغیرہ میں سے کوئی ایک ہوتی ہے۔ اُردو پاکستان کی مشترکہ زبان ہے اور یہ علاقائی زبانوں سے کئی الفاظ ضم کررہی ہے۔ اُردو کا یہ لہجہ اب پاکستانی اُردو کہلاتی ہے۔ یہ امر زبان کے بارے میں رائے تبدیل کررہی ہے جیسے اُردو بولنے والا وہ ہے جو اُردو بولتا ہے گو کہ اُس کی مادری زبان کوئی اُور زبان ہی کیوں نہ ہو۔ علاقائی زبانیں بھی اُردو کے الفاظ سے اثر پارہی ہیں۔ پاکستان میں کروڑوں افراد ایسے ہیں جن کی مادری زبان کوئی اُور ہے لیکن وہ اُردو کو بولتے اور سمجھ سکتے ہیں۔ پانچ ملین افغان مہاجرین، جنھوں نے پاکستان میں پچیس برس گزارے، میں سے زیادہ تر اُردو روانی سے بول سکتے ہیں۔ وہ تمام اُردو بولنے والے کہلاتیں گے۔ پاکستان میں اُردو اخباروں کی ایک بڑی تعداد چھپتی ہے جن میں روزنامۂ جنگ، نوائے وقت اور ملت شامل ہیں۔

بھارت میں اردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: بھارت میں اردو

بھارت میں، اُردو اُن جگہوں میں بولی اور استعمال کی جاتی ہے جہاں مسلمان اقلیتی آباد ہیں یا وہ شہر جو ماضی میں مسلمان حاکمین کے مرکز رہے ہیں۔ ان میں اتر پردیش کے حصے (خصوصاً لکھنؤ)، دہلی، بھوپال، حیدرآباد، بنگلور، کولکتہ، میسور، پٹنہ، اجمیر اور احمد آباد شامل ہیں۔ کچھ بھارتی مدرسے اُردو کو پہلی زبان کے طور پر پڑھاتے ہیں، اُن کا اپنا خاکۂ نصاب اور طریقۂ امتحانات ہیں۔ بھارتی دینی مدرسے عربی اور اُردو میں تعلیم دیتے ہیں۔ بھارت میں اُردو اخباروں کی تعداد 35 سے زیادہ ہے۔

جنوبی ایشیاء سے باہر اُردو زبان خلیج فارس اور سعودی عرب میں جنوبی ایشیائی مزدور مہاجر بولتے ہیں۔ یہ زبان برطانیہ، امریکہ، کینیڈا، جرمنی، ناروے اور آسٹریلیا میں مقیم جنوبی ایشیائی مہاجرین بولتے ہیں۔

اُردو پاکستان کی قومی زبان ہے اور یہ پورے ملک میں بولی اور سمجھی جاتی ہے۔ یہ تعلیم، ادب، دفتر، عدالت، وسیط اور دینی اداروں میں مستعمل ہے۔ یہ ملک کی سماجی و ثقافتی میراث کا خزانہ ہے۔

اُردو بھارت کی سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔ یہ بھارتی ریاستوں آندھرا پردیش، بہار، جموں و کشمیر، اُتر پردیش، جھارکھنڈ، دارالخلافہ دہلی کی سرکاری زبان ہے۔ اس کے علاوہ مہاراشٹر، کرناٹک، پنجاب اور راجستھان وغیرہ ریاستوں میں بڑی تعداد میں بولی جاتی ہے۔ بھارتی ریاست مغربی بنگال نے اردو کو دوسری سرکاری زبان کا درجہ دے رکھا ہے۔

لاطینی جیسی قدیم زبانوں کی طرح اردو صرف و نحو میں فقرے کی ساخت فاعل-مفعول-فعل انداز میں ہوتی ہے۔ مثلاً فقرہ "ہم نے شیر دیکھا" میں "ہم"=فاعل، "شیر"=مفعول، اور "دیکھا"=فعل ہے۔ کئی دوسری زبانوں میں فقرے کی ساخت فاعل-فعل-مفعول انداز میں ہوتی ہے۔ مثلاً انگریزی میں کہیں گے "وُی سا آلائی"۔

کہنیر: شاعر و خواناسی ناسراوی خہلکی ہیندستان بوو۔
لہ دہورویہ‌ری سائی ۱۴۴۰دا لہ شاری بہ‌نارہ‌س لہ دایک بووہ۔
باوک و دایکی کہبیر موسلمان بوون و ناوی کہبیریان (کہ یہ‌کبک لہ ناوہ‌گانی خودای موسولمانانہ) لہ سہر مندالہ‌کہ‌پان ناوہ۔
کہبیر لہ لای راماناندای ہیندوو شاگردی کردووہ و زانیہنی زوری نہو کاریگہ‌ری زوری لہ سہر کہبیر کردووہ۔
ہہ‌روہا ہونراوہ‌نووسانی فارسی وہ‌کوو مہ‌ولانای رومی تا رادہ‌پک لہ سہر بہرورا و ہونراوہ‌ی کہبیر کاریگہ‌ر بوون۔
کہبیر شاعریکی شہ‌فاهی بوووہ زوریہ‌ی ہونراوہ‌گانی سینہ بہ سینہ لہ ناو خہلکدا ہاتوہ یان موریدہ‌گانی نووسویانہ‌نہ‌وہ۔
ناوہ‌روکی شیعہ‌گانی بہ زوری عیرفانین و زور رہ‌خندی لہ دوئسایہ‌تیی زانیہنی گرتووہ۔
ہہ‌روہا رہ‌خندی لہ رہ‌والثت پہ‌رستی، رپا و ہہ‌ندپک لہ دابونہ‌ریتہ‌گانی کومہ‌لگای ہیندی گرتوہ۔
لہ سہر بزووئتہ‌وہ‌ی بھمکتی و زانیہنی سیکیزم کاریگہ‌ری بووہ و لہ ہیند و ولاتانی دہور و بہ‌ریدا شوئیکہ‌وئوانئیکی زوری ہہ‌ہے۔
شوئیکہ‌وئوانی کہبیر زپانازی کہبیریان داناوہ کہ لہ تئیسئہ‌دا نزیکی ۱۰ ملئون شوئیکہ‌وئووئی لہ باکوور و ناوہ‌راستی ہینددا ہہ‌یہ[۲]۔
لہ سہ‌رہ‌تای سہ‌دہ‌ی بیستہ‌مدا راپیئد‌رنات ناگور خواوہ‌نی خہ‌لاتی نوبل لہ کئیتی چریکہ‌گانی کہبیردا سہ‌د شیعری کہبیری بہ ہاوارکی ٹئفلین ناندہ‌رہیل وہ‌رگنرپاہ سہر ٹینگلیزی و نئم شاعیریہ‌ی زیاتر بہ دنیا ناساند۔

لہ سائی ۱۴۴۰ لہ دایک بووہ۔
ئگہ‌رجی برپک کہ‌س لہ دایکبوونی تہ‌ویان بہ ۱۳۹۸ ئومار کردوہ[۳]۔
سہ‌بارت بہ ژپانی کہبیر قسہ و تہ‌فسانہ و چیرؤکی زور ہہ‌یہ، نئم جیاوازیانہ لہ کات و شوئنی لہ دایک بوون و کہ‌سایہ‌تیی دایک و باوکیہ‌وہ دہست پین دہ‌کا۔
[۴] چونکہ ہیندووان و موسلمانان ہہ‌ردوو تا رادہ‌پک کہبیر لہ خؤیان دہ‌زانی و ہہ‌رگام ہہ‌ولیان داوہ کہ زورتر بہ لای خؤیاندا رای بکئیش۔
بؤ نمونہ لہ تہ‌فسانہ‌یہ‌کدا ہہ‌ندپک گوئوویانہ کہ دایکی کہ برہمہمئیک بووہ بہ کچینی ماوہ‌توہ و شووی نہ‌کردوہ و لہ دواۓ زیارت کردنی زیارہ‌تگہ‌یہ‌کی پیرؤزی ہیندووہ‌گان بہ جوڑیکی خودایی زکیر بووہ و دواتر کہبیری بووہ۔
بہ‌لام لہ‌بہ‌ر تہ‌وہ‌ی کہ مئردی تہ‌پووہ کورہ‌کہ‌ی داوہ بہ پپاو و ژئیکی جؤلای ہہ‌ژاری موسلمان[۵]۔
یان گوئراوہ کہ دایکی ببوؤژن بووہ و لہ ترسہ بہ‌نداوی سپاردووہ‌یتی بہ پپاو و ژئیکی موسلمان۔
بہ‌لام تہ‌وہ‌ی کہ تا رادہ‌پہ‌کی زور رپک کہوتی لہ سہ‌ری ہہ‌یہ و کہ‌متر لہ تہ‌فسانہ دہ‌چن تہ‌وہ‌یہ کہ باوک و دایکی کہبیر موسلمان بوون و ناوی کہبیریان لہ سہر ناوہ[۶]۔
جگہ لہ‌مہ لہ سہر شوئنی لہ دایکبوونی تہ‌و رپک کہ‌وتہ ہہ‌یہ کہ لہ شاری بہ‌نارہ‌س یان لہ دہوری تہ‌وئیدا لہ دایک بووہ۔

کہبیرہ‌ر لہ تہ‌مہ‌نی منالپہ‌وہ چوہ‌تہ لای راماناندای ہیندوو و بووہ بہ شاگردی و بیر و رای تہ‌و لہ سہ‌ری زور کاریگہ‌ر بوہ و لہ شیعہ‌رکانیدا زور باس لہ م پہ‌پوہ‌ندیہ شاگرد و ئوسادپیہ دہ‌کات۔
ہہ‌رچہ‌ند موسلمانان دہلئین کہبیر لہ دواۓ راماناندا کہ‌وتوہ‌تہ ژیر چاودنریی سؤقیہ‌کی موسلمان بہ ناوی پیر تاکیی جانسی کہ خہ‌لکی شاری جانسیی ہیند بوہ، بہ‌لام کہبیر لہ شیعہ‌رکانیدا یاسی کہ‌سیکی وہ‌ہای نہ‌کردوہ۔
[۷] ہہ‌روہا کہبیر بہ پپچہ‌وانہ‌ی مورتاہہ برہ‌ہمہ‌ن‌گان بنہ‌مالہ و ژن و منالی بوہ و ژپانی دنیاہیی تہ‌رک نہ‌کردوہ۔
تہ‌و وہ‌گوو باوکی بہ پپشمی جؤلایی ژپانی بردوہ‌تہ سہر و وا دیارہ خوئندہ‌وارپہ‌کی زوری نہ‌بوہ۔
وا دیارہ کہبیر لہ‌بہ‌ر تہ‌و بیر و را جیاوازانہ‌ی کہ پووہ‌یتی لہ بہ‌نارسدا کہ بئکہ‌ی برہ‌ہمہ‌ن‌گان بووہ کہ‌وتہ بہ‌ر رہ‌خندہ و تازار و لہ سائی ۱۴۹۵دا لہ بہ‌نارس دہ‌رگراوہ، کہ لہ تہ‌و کاتہ‌دا دہور و بہ‌ری شہست سال لہ ژپانی تئپہ‌ر بوونوو۔
لہ دواۓ نئم روداوہ کہبیر روو لہ باکووری ہیندستان دہ‌کا و لہ‌گئل کومہ‌لپک لہ موریدان و بہ‌ممالہ‌کہ‌پیدا ژپانی لہ‌وی دہ‌باتہ سہر۔
[۸][۹]

کہبیر لہ سائی ۱۵۱۸دا کؤچی دواہی کردوہ و لہ شاری ماگہہ‌ر، لہ ہینددا بہ خاک سپڑاوہ۔
تہ‌فسانہ‌پک لہ سہر مردنی ہہ‌یہ کہ دہلئت لہ دواۓ مردنی کہبیر لہ نئوان موریدہ‌گانیدا ناگوکی ساز بوو کہ تہ‌رمہ‌کہ‌ی کہبیر چی پئیکن۔
موسلمانان دہ‌یانویست بیشؤرن و بہ شیوازی موسلمانئ بینئون و ہیندووہ‌گانیش دہ‌یانویست تہ‌رمہ‌کہ‌ی بسووتئینی و خؤلہ‌میشہ‌کہ‌ی ہہ‌لگرن۔
بہم جوڑہ نزیک بوو شہر لہ بہ‌بنیاندا ساز ببئت تا کہبیر خؤی پین نشان دان و گوئی کہ سہ‌یری تابوئتہ‌کہ‌ی بکہن۔
ہہ‌روہا پئی وئن کہ لہ نئو تابوئتہ‌کہ‌دا باوہ‌شپک گولی بؤن خؤش لہ جئی تہ‌رمہ‌کہ‌دا ہہ‌یہ۔
تہ‌ش ہیندوہ‌گان نیوہی تہ‌و گولانہ ہہ‌لگرن

و بپہنہ نہ وہ بڑ شاری بہ نارس و لہوی بیسویتین و موسلمانہ کانیش نہ و نیوہ کی لہ شاری ماگہ ردا بنننن۔ بہم جڑہ شہری نینوان موریدہ کانیش دوابی پینہات۔[۱۰]

سامورایی یا بوشی ژاپونی جنگجو نام ایسہ، سامورایی لوغت فُگیتہہ بوبوستہ جہ سائورای کی اونہ معنی لوغت یعنی کسی خدمتا گودن۔ تاریخ میان ایتا طبقہ خاص ژاپون جامعہ میان بید، و تا قبل سال 1868 (میچی دورہ آغاز) ایتا جرگہ جہ خلایرا ژاپون میان بید۔ سامورایی اول بار سیاسی ہرج و مرج زمات میان (467-1573) موہم بوبوستید، ا زمات میان ژاپون اورشین و ہش ہرکہ بوبوستہ بو، و ہر کی خورہ ، ایتا صارا میان حکومت گودی۔ ا تاریخی دورہ میان، ژاپون دورون پور جنگانی اتفاق دکفتہ و نیاز بہ ساموراییین ویشترا بوستہ، و ساموراییین قوت بیگیتید۔ قرن دوازدہم میان ، دو تا گوگا ژاپون دورون قودرت دشتید، ایتا تایرا گوگا و اویتا مینامونو گوگا نام دشتید۔ ا دوتا گوگا ویشتر ژاپون صارای مالک بید و یدہ گوگاہانہ امرہ پور جنگ بیگیتید۔ سال 1192 میان، مینامونو یوریتومو موفق بوبوستہ ایتا سیاسی قودرت بدست باورہ و شوگون جاجیگاہ خورہ چکونہ، یوریتومو گاماگورا سلسلہ تاسیس بوگودہ و اونہ فرمانروایی کل ژاپون میان آغاز بوبوستہ، یوریتومو حکومت دورون ، قودرت و مناصب ساموراییین دست دکفتہ و اوشان ژاپون جامعہ میان قوت بیگیتید۔ قرن شانزدہم میان، نویوتومی ہیدہ بوشی (1598-1537) شوگون بوبوستہ، وی پور جنگان دورون پپرؤزا بوستہ و خو رقیبان دشکنہ و ہمہ گوگاہانہ فوگوردانہ و ژاپون ایجایی وجود باورہ، وی ایتا طبقاتی نظام وجود باورہ و دستور بدا فقط ساموراییین تنید خوشانہ شمشیرانہ ہدارید، سابقہ زمات ، وختی جنگ نوبو و صلح و آرامش بو ساموراییین کشاورزی یا گالف کار گودید، ہیدہ بوشی یوغتہہ کی ساموراییین دو راہ ویشتر نرید، یا کشاورز ببید یا سامورایی ہمانیدو ہیدہ بوشی ، ساموراییین فرمان بدا کی یا کشاورزی و ہجارکار بوکونید یا اگر تصمیم بیگیتید سامورایی ببید قلابان و گلہ بستان دورون، خلایران (ساموراییین) امرہ زندگی بوکونید۔ ہیدہ بوشی قانونی وضع بوگودہ کی فقط ساموراییین تئسید خوشانہ امرہ شمشیر ہدارید۔ ا طبقاتی نظام کی ہیدہ بوشی چکودہ ، توگوگاوا اباسو زمات قوت بیگیتہہ۔

ادو دورہ میان (1867-1603)، ساموراییین، ژاپون جامعہ میان ، جاجیگاہ خاص و موہم بوبوستہ۔ قبلا ایتا سامورایی ، کشاورزی ، پیلہ زری یا بازار مچی گودی۔ ساموراییین ہمہ تان ایتا کلہ بست یا قلا دورون زندگی گودید و اوشانہ ارباب و چکنہ اوشانہ دس اوکوف بج فدایی۔ باخی ساموراییین ایسا بید کی ارباب یا چکنہ نشتید۔ اوشانہ دوخادید روتین۔ ا جرگہ کی اوشانہ نام روتین بو ادو دورہ میان پور مشکل وجود آوردید و آشوب و جنایت گودید۔ بعد سکی گاہارا جنگ کی توگوگاوا گوگا پپرؤز بوبوستہ و بتئسئید خوشانہ رقیبان دشکن بدید۔ ژاپون 250 سال صلح میان دوارستہ و توگوگاوا گوگا واستی دوشمن و رقیب نسا بو و ہمہ تان جوخوفتہ بید۔ ہنہ واستی جنگستن اہمیت و مبارزہ چم کم بوبوستہ، پور ساموراییین سیاستمدار ، معلم و بازیگر بوبوستید۔ وختی میچی دورہ فرسہ و فتودالیم، ژاپون میان خانمہ بیگیتہ ، سامورایی ہمیشک واستی ژاپون جامعہ میان دیمہ بوبوستہ۔

ژاپونی شمشیر

ایتا شمشیر ایسہ کی مردوم اونہ امرہ سامورایی شناسید۔ قدیمی ژاپونی شمشیر (نارا دورہ) میان، چوکوتو نام بو کی پھن تیغہ دشتی۔ ولی نھصد سال اخیر میان، ویشتر شمشیرانہ خمیدہ تیغہ امرہ چکودید۔ ا شمشیران نام (اوچیگانانا) و (کانانا) بو۔ او زمات میان، دوتا کوچی شمشیر وجود دشتی کی اوشانہ نام واکیزاشی و تاندو بو۔ پور ساموراییین دوتایی ہم کوچی و ہم پیلہ شمشیر استفادہ گودید۔ مثلا ہم واکیزاشی و ہم کانانا۔ ترکیب ا دو شمشیر سامورایی سمل بوبوستہ۔ وختی ایتا سامورایی دوتا شمشیر ایتا دراز و ایتا پاچ اوسادی خو امرہ حمل گودی اصطلاحا دوخادید دایشو (یعنی پیلہ دانہ و کوچی دانہ)۔ ادو دورہ میان فقط ساموراییین اجازہ دشتید دایشو ہدارید۔

یومی

یومی ژاپونی پیلہ کمان نام ایسہ۔ یومی سنگوکو دورہ جہ رونق یکفتہ۔ وختی ساموراییین ناٹاکاشیما توفنک (ژاپونی شمخال توفنک) امرہ آشنا بوبوستید۔ ولی پور ساموراییین ایسا بید یومی امرہ بہ عنوان ایتا ورزش استفادہ گودید۔ یومی جنس چکودہ بوبوستہ بو جہ بامبو ، چوب ، نی و چرم۔ یومی تیر پینچاہ تا صد متر بیگادہ بوستی۔ یومی امرہ اسب سر ویشتر تیر بیگادید کی ا ورزشہ دوخادید یابوسامہ۔

پیشدار

ژاپونی پیشداران نام یاری و ناگیٹانا ایسہ کی ساموراییین اوشانہ امرہ جنگستید۔ یاری ایتا پیشدار بو کی جنگ دورون ناگیٹانا جانشین بوبوستہ۔ یاری ایتا انفرادی سلاح نوبو بلکہ ایتا جرگہ آشیگارو (پہادہ خلایر) کی داوطلب سرباز بید اونہ امرہ جنگستید۔ پیش دار نسبت بہ شمشیر جنگ دورون ویشتر تاثیر بنا و جنگستن موقع پہادہ و سوارہ جولو بختر بو۔

انسان دا جوز دد پلان والے دو پیراں تے چلن والے بن مائنس دے نیر نال اے تے سدھا کھلونا، دوپیراں تے چلنا، بھناں تے اوزاراں دا ودھیا ورتن، اک وڈا دماغ تے پوّن وئیاں ریتلان ایہدیاں اچیچیاں صفتاں نیں دی این اے تے پرانیاں ہڈیاں دسدیاں نیں جے انسان چزدے افریقہ دے پاسے توں 200000 ورے پیلان ثریا تے 500000 ورے پہلے اپنے ہندے نویں پنڈے تے سوچ دے وکھالے تے اپڑیا[1] دوجے آگو مانس نوں سامنے رکھو تے ایدے کول اک بہت ودیا تے وڈا دماغ اے

انسان سوچ سکدا اے، بولی بول سکدا اے، تے رېھز مگاسکدا اے سوچن دے ایس ودویں ول نال اوس کول اک سدا کھڑا پنڈا اے تے ازاد ہتھ نیں جئان نال اوہ کئی کم کر سکدا اے تے کسے وی بور جیون دے مقابلے وچ ودیا اوزار بنا تے چنکے ول نال ورت سکدا اے بور وی اچی پدھر دیاں سوچاں جیویں اپنی پچھان، عقل تے سیانف[2] اوہ گلاں نیں جیہڑیاں کہ اوہنوں ’ہندہ‘ بنادیاں نیں انسان سوائے انٹارکٹکا دے سارے براعظماں تے ریتدا اے زمین تے انسانی گنتی ست ارب توں ود اے[3]

اِج دے انسان دا نانچہ تے پنڈا پُرانا سیانا مانس توں وشکارلے پتھ ویلے وچ 200,000 ورے پھلان افریقہ رچ وکھالے وچ آیا[5] تیسرے پتھر ویلے دے مذ تے 50,000 ورے پہلے اپنی بن دی سوچ تے ریتل ؛ اپنی بولی تے موسیقی نال انسان تے اپنا آپ دسیا افریقہ وچوں انسان 70,000 ورے پہلے نکلیا تے ساری دنیا تے پھیل گیا تے اپنے توں پہلے دے پرانے انسانی مانسناں نوں مگادنا 40,000 وریاں وچ اوہ ایشیا، یورپ تے اوشیانا تے پھیل گیا14,500 ورے پہلے دے نیزے تریزے اوہ اٹلے تے دکھنی امریکہ تک اپڑ گیا[6]

10000 ورے پہلے تک انسان دا گڑارا شکار تے سی وائی بیچی دے ثرن نال انسان کول کھان پین توں فالتو شیواں جیدے نال ہپار تے گاروبار ثرے دھاتان دے اوزاراں دا بنن تے ورتن ثریا ڈنگراں نوں پھڑ کے پالیا جان لگیا 6000 ورے پہلے مصر عراق تے پنجاب وچ ریتلان تے سرکاراں دی نیو پٹی فوجاں دی بنان دی بجاؤ لئی لوڑ پئی تے دیس دا پرہندہ چلان لئی ایس کم دے لوک رکھے گئے کم دیاں شیواں لئی دیس اک دوجے دا ہتھ وی وٲٲاندے سن تے ایس لئی لڑائیاں وی لڑیاں گیاں

پُرانا یونان اک مڈلی ریتل سی جمھوں لوکراج، فلاسفی سائنس اولمپک کھیڈاں لکھتاں تے ڈرامہ 2000 توں 3000 ورے پہلے ثرے[7] لیندے ایشیا، توں یہودیت تے ہندستان توں ہندو مت وڈیاں تے مڈلیاں مزیبی سوچاں سن پچھلے 500 وریاں وچ یورپ وچ پرنٹنگ پریس دے بنن بور نویاں چیزاں بنن تے اک انقلاب لے آندا یورپی کھوجیاں نے دنیا کھنگالدتی تے ساری دنیا تے یورپ نے مل مار لیا

20ويں صدي دے انت تے انفارميشن ويلے دا مذ بجن تے دهيا اک نويں ويلے وچ آگئي ت ے اک دوحے نال جرگتي ايه دنيا بن اک پنڌ وانگوں اے ايس ويلے 2 ارب دے نيڙے انسان انٽرنيٽ نال اک دوحے نال جڙے بوئے نيں[8] 3 3 ارب لوک موبائل فون ورت رتے نيں[9]

انسان دا قد نسل جغرافيہ ڪهاڻ پيڻ تے ڪم نال جزيا اے اک جوان وشڪارلے ٺاڀ دے انسان دا قد 1.5 to 1.8 ميٽر (5 to 6 فٽ) ٻو سڪدا اے اک انساني مادھ دا جوکھ 54–64 ڪلوگرام تے در دا 76–83 ڪلوگرام ٻوندا اے[10][11]

جنا زباني دے ملن نال زباني يا مادھ اندر نڀائے دے ٻون دا ڪم ٽردا اے تے 9 مھينياں مگروں اوھ جمدا اے انسان دے نڀائے دا جمنٺا دوحے ٻن مانسان نالوں چوڪھے درد والا ٻوندا اے تے ايڊے نال موت وي ٻوسڪدي اے[12] ايڊا وجھ انساني نڀائے دے سر دا وڏا ٻونا تے دو ڀيراڻ تے چلي ٻاجوڻ زبانه پيلوس ٻڏيان دا تنڪ ٻونا اے[13][14] دنياڻ جمن تے زبانياں دے مرن دي گئتي غريب ديساں وچ زياده اے[15] امير ديساں وچ جمنے نڀائے دا جوکھ 3–4 ڪلو (6–9 پاؤنڊ) تے قد 50–60 سينٽي ميٽر (20–24 انچ) ٻوندا اے غريب ديساں وچ ڪاڪے دا ٺھوزا جوکھ ٻونا اوٻناڻ دے مرن دي وڏي ڪارڻ اے انساني نڀائے جمن ويلے بالڪل بے بس ٻوندے نيں تے 12 توڻ 15 ورياڻ دي عمر وچ جنسي ٺاڀ نال وڏے ٻوندے نيں انسان دے جين دي عمر وڪھرے ديساں وچ وڪھري اے امير ديساں وچ زياده تے غريب ديساں وچ ٽھوڙي ٻانگ ڪانگ وچ جنيا دي اڀورج عمر 78.9 تے زبانياں دي 84.8 اے سواڙي لينڊ وچ اڀ 31.3 اے[16] اک فرانسيسي سواڻي جين ڪالمنٽ توڻ 122 ورے دي عمر نال سڀ توڻ زياده عمر دي انسان مڻيا ڪيا اے[17]

ڪراچي (اردو: کراچی، انگریزی: Karachi) پاکستان جو سڀ کان وڏو شهر ۽ صنعتي، تجارتي، تعليمي، مواصلاتي و اقتصادي مرڪز آهي. ڪراچيءَ جي رهواسيءَ کي ڪراچيائيٽ سڏيو ويندو آهي. ڪراچي دنيا جو ٻيون وڏو شهر آهي[3] ڪراچي پاڪستان جي صوبي سنڌ جو گادي جو هنڌ آهي. ڪراچي شهر وڏي سمنڊ جي ساحل تي سنڌو ٽڪور جي اتر اولهه ۾ قائم آهي. پاڪستان جي سڀ کان وڏي بندرگاهه ۽ هوائي اڏو به ڪراچي ۾ قائم آهي. ڪراچي 1947ع کان 1960ع تائين پاڪستان جو گاديءَ جو هنڌ به رهيو. ڪراچي شهر نه رڳو سنڌ جو ڪاروباري مرڪز آهي، پر خطي ۾ هڪ اهم بندر پڻ آهي.

موجوده ڪراچي جي جڳهه تي واقع قديم ماهي گيرن جي بستين مان هڪ جو نال ڪولاجي جو ڳوٺ هيو. انگريزن اڻويهين صدي ۾ هن شهر جي تعمير و ترقي جون بنيادون وڌيون. 1947ع. ۾ پاڪستان جي آزادي جي وقت ڪراچي کي نو آموز ملڪ جو گاديءَ جو هنڌ منتخب ڪيو ويو. ان جي وجه سان شهر ۾ لکين مهاجر جو دخول ٿيو. پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ ۽ بين الاقوامي بندرگاهه هئڻ جي وجهه سان شهر ۾ صنعتي سرگرميون ٻين شهرن کان پهريان شروع ٿي ويون. 1959ع. ۾ پاڪستان جي گاديءَ جو هنڌ اسلام آباد منتقلي جي باوجود ڪراچي جي آبادي ۽ معيشت ۾ ترقي جي رفتار گهٽ ناهي ٿي. ٻوري پاڪستان مان ماهنئون روزگار جي تلاش ۾ ڪراچي ايندا آهن ۽ ان جي وجه سان هتي مختلف مذهبي، نسلي ۽ لساني گروهه آباد آهن. ڪراچي کي ان وجه سان مٺي پاڪستان (Mini Pakistan) نڍڍو/پاڪستان به چيو ويندو آهي. ان گروهن جي باهمي ڪشيديگي جي وجه سان 80ع، 90ع جي ڏهاڻين ۾ ڪراچي لساني فسادن، تشدد ۽ دهشت گردِي جو شڪار رهيو. بگڙندڙ حالتن کي سنڀالڻ جي لاءِ پاڪ فوج کي به ڪراچي ۾ مداخلت ڪرڻي پئي. ايڪويهين صدي ۾ تيز قومي معاشي ترقي سان گڏ و گڏ ڪراچي جي حالتن ۾ تمام تبديلي آئي آهي. ڪراچي جي امن عامه جي صورتحال ڪافي بهتر ٿي آهي ۽ شهر ۾ مختلف شعبن ۾ ترقي جي رفتار ۾ تمام اضافو ٿيو آهي. ڪراچي درياءَ سنڌ جي ڏهاڻي جي اترين حد تي واقع آهي. شهر هڪ قدرتي بندرگاهه جي گرد وجود پايو. ڪراچي 52° 24' اتر ۽ 03° 67' اوڀر تي واقع آهي

سنڌو ٽڪور اتي ٺهي ٿي جتي سنڌو درياءُ عربي سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو، هيءَ ٽڪور 16 هزار چورس ميلن يعني 41 هزار 4 سَو 40 چورس ڪلوميٽرن جي ايراضيءَ تي پکڙيل آهي، ۽ ان جو سمنڊ سان دنگ لڳ ڀڳ 130 ميل ڊگهو آهي.

سموري ٽڪور تي ڪيتريون ننڍيون ننڍيون وسنديون آباد آهن پر ڪو به وڏو شهر آباد نه آهي. ٽڪور کي ويجھي ۾ ويجهما شهر ٺٽو ۽ سنڌ جو وڏو ۾ وڏو شهر ڪراچي اولهه طرف آهي. سنڌ جو ٻيون وڏي ۾ وڏو شهر حيدرآباد سنڌو ٽڪور کان 130 ميلن جي فاصلي تي اتر ۾ واقع آهي.

سنڌو ٽڪور تي سراسري گرمي پد جُولاءِ جي مهيني ۾ 70 کان 85 درجا فاهانائيٽ جڏهن ته جنوريءَ ۾ 50 کان 70 درجا فاهانائيٽ رهندو آهي. ڪنهن عام سال ۾ ان ٽڪور تي 10 کان 20 انچ وسڪارو ٿيندو آهي.

هن وقت سنڌو درياءُ مان تازو پاڻ نه ملن ڪري سنڌو ٽڪور ماحولياتي دٻاءُ جو شڪار آهي. سنڌو ٽڪور جا نمر ٻيلا ۽ ان ۾ پلجندڙ سموري جنگلي جيوت توڙي آبي جيوت جيندان جي جنگ هارائيندي نظر اچي رهيا آهن. سنڌو ٽڪور جا نمر ٻيلا جيڪي اڳي ۵۵۰ هيڪٽرن تي پکڙيل هئا، سي هاڻي رڳو ۵۵۰ هيڪٽرن تائين محدود رهجي ويا آهن. ساڳيءَ ريت جھينگي ۽ ڀلي جو نسل پڻ خطري ۾ آهي ۽ ان ڪري نازڪ مرحلي مان گذري رهيو آهي جو سندن جياپو سمنڊ جي گاري پاڻي ۽ سنڌو درياءَ جي مٺي پاڻيءَ جي مِلاپ تي دارومدار رکي ٿو.

توهان اهڙي صفحي جو ڳنڍڻو وٺي هتي پهتا آهيو، جيڪو اڃا وجود نه ٿو رکي.
اهڙو صفحو جوڙڻ لاءِ هيٺين باڪس ۾ ٽائپ ڪرڻ شروع ڪريو (امدادِي صفحو ڏسندا). جي توهان هتي غلطيءَ ۾ اچي ويا آهيو ته رڳو پنهنجي جهانگُوءَ جو back بٽڻ ڪلڪ ڪندا.

خبردار: توهان لاگ اِن ٿيل ناهيو. هن صفحي جي سوانح ۾ توهان جو آءٌ پي پتو درج ڪيو ويندو.

سنڌ، جنهن جو صحيح اچار ”سنڌو“ آهي، سو شروعاتي طرح اُنهيءَ نديءَ جو نالو آهي، جيڪا الهندن ملڪن ۾ ”انڊس“ (Indus) جي نالي سان سڃاتي وڃي ٿي. اِهو غلط اُچار انهيءَ ڪري قائم رهيو، جو اُهو سڪندر اعظم جي ساٿين سندس ڪاهن جي تذڪرن ۾، ڪتب آندو هو، ۽ اُهو پوءِ عام استعمال ۾ اچي ويو. مشرقي اُچارن ۾راهڙي ڦيرگهير واقع ٿيندي رهندي آهي. حضرت عيسيٰ عليه السلام کان هڪ صدي پوءِ جوڙيل هڪ ڪتاب ۾ ”سنٿاس“ (Sinthos) نالو آيل آهي، جيڪو اصل ۾ ڪجهه وڌيڪ قريب آهي. بعد “۾ ”سنڌ“ جو نالو اُنهي ملڪ تي پيو، جنهن کي سنڌو نديءَ جو هيٺيون وهڪرو رچائي ٿو، يعني اهو ملڪ اُنهن ڏاني ندين جي سنگم کان هيٺ تي آهي، جن جي گڏيل نالي تي ۽ ان کان مٿي واري ملڪ کي ”پنجاب“ سڏيو ويو، جنهن منجهان آهي وهيون ٿي. اها ڳالهه بلڪل مناسب آهي، جو سنڌ جي سر زمين درياھ شاهه جي نالي پٺيان سڏجي، جو ان کي سرچيو ئي درياھ شاهه آهي. ان سموري ڏيهه کي، جيڪو ڊيگهه ۾ سوين ميل ۽ ويڪر ۾ سو ميلن تائين آهي، سنڌوءَ جي پاڻي ڪٿو ڪٿو ڪري آڻي تهه مٿان تهه رکي جوڙيو ۽ ٿانئڪو ڪيو آهي. جنهن پٽيءَ کي اڄ اسان جا پير لٽائين ٿا، سا اُها ساڳي پٽي آهي، جنهن کي موهن جي دڙي وارا ۽ سندن وڏا لٽائيندا هئا: يعني سنڌوءَ جو لوڙهي آندل ٺٺ، جنهن کي گرميءَ، پاڻيءَ ۽ ساوڪ جي تاثير سڌاري سنواري، هڪ سنئين سڌي ميدان جي شڪل ۾ ماڻريءَ جي چيڙن تائين اُٿين پٽاري ڇڏيو آهي، جن نه ان جو ڪو چيهه ٿي نه هجي فرق رڳو ايترو آهي ته جنهن ڌرتيءَ کان هو واقف هئا، تنهن جو مٿاڇرو ڪي پنجاهه صديون اڳ اڄوڪي مٿاڇري کان ڪجهه ڦٽ هيٺ هو ۽ ان جو سمنڊ سان ميلاپ اڄوڪي هنڌ کان ڪافي اندر ٿي ٿيو، باقي ان جي مٿاڇري جو مهاڏو، ان جا هڪ يا ٻئي پاسي ان لکا لاهه اڄوڪي ڇٽي ۽ بلڪل واضع مهاندي کان ٿي سگهي ٿو ته ڪجهه ڦريل هجن. پر اهو فرق به خالي اکين سان ڏسي نه سگهيو. سنڌ جي ان ميدان جي وڌيڪ باريڪ ڄاڻڇ ڪبي، پر پهريائين پر وارين سر زمينن تي نظر ڦيرائي وٺون.

سنڌوءَ جي ويڪريءَ ماڻريءَ جي ڳاٻي پاسي، يعني اوڀر کان، هندستان جو وسيع ريگستان، ٿر، آهي. جنهن ۾ لاڳيتو ئي سَوَ ميل سج تي سج آهي ۽ جيڪو هري هري چڙهندو، وڃي ابو ٽڪريءَ ۽ اوائِي ٽڪرن تي کڻي ٿو. جمڙاڻوءَ جي منڍ واريءَ ويڪرائي ڦاڪ جي ڏکڻ کان ويندي ڪڇ جي رن تائين پهنِي

علائقن جي وچ وارو ٽڪر ائين واضع ۽ چٽو آهي، جيئن سمنڊ جو ڪير- واريءَ جا دڙا ائين اوجڻو نروار ٿين ٿا، جيئن ڪنهن سڌي سنواڻي ميدان ۾ چيڻ جون قطارون، پريان اُتر ۾، واريءَ جون پٿون ڪڇي ۾ گهڙي اچن ٿيون، ۽ سنڌوءَ جي ليٽ وارياسي علائقي ۾ ڪافي اندر تائين هلي وڃي ٿي. اهڙيءَ طرح، اُنهن ٻنهي ٽڪرن جي وچ ۾، جيڪي طبعي لحاظ کان مختلف مُول مند وارا آهن، اصل ويڇو گهڻي ڀاڱي ميسارجيو وڃي. ائين کڻي چئجي ته ٺلهي ليکي، ڪڇي کان ٿر جو ويڇو هن علائقي ۾ ڪجهه وڌيڪ اوڀر ڏانهن آهي. ڏاکڻي ۽ اترئين ڀاڱي ۾ وارياسي جي سنڌي جو هيءُ فرق ڏکڻ- اولهه جي جوماسي جي بل نبل ۽ گهاٽيءَ واديءَ جي ڪري ڦرندو گهرندو رهي ٿو. ساڄي يا اُلهندي پاسي کان اصل سنڌ جون حدون انهن ڪڪراليين ماڻرين جي چيڙي جي سنوت ۾ نظر اينديون، جيڪي بلوچستان جي اندر ڦلهجي ويندڙ ٽاڪرو علائقي تائين هليون وڃن ٿيون. برحققيقت ۾ ان مٿانهين پٽ سان هڪدم لڳولڳ زمين ٽڪرين تان وهي آيل لت منجهان ٺهيل آهي. اها سنڌوءَ جي لت کان بلڪل نرالي ٿئي ٿي. اهو ٿر جنهن کي مڪاڻي طرح ”ڪاڇو“ سڏيو وڃي ٿو ۽ گهڻي ڀاڱي سوڙهو آهي، سو سلیمان جبل ۽ بولان لڪ کان ڏکڻ طرف ويندڙ جبلن جي وچ ۾، ڊيگهه ۾ وڌندي، ڪيترن هزارين چورس ميلن جو علائقو ٺاهي ٿو. ان جو جيڪو ڀاڱو سنڌوءَ واري ڪڇي کي ويجهي ۾ ويجهو آهي، سو چيڪي مٽيءَ جهڙيءَ مٽيءَ جو تراکڙو ببابان آهي، جتي سبزو ۽ ساوڪ نه هئڻ جي برابر آهن. اهو ببابان هڪ قدرتي روڪ آهي- اهڙي ئي اڏول، جهڙا آهي جبل، جيڪي ان طرف جون ٻيون حدون ٺاهين ٿا. ان ببابان جي ڪري ئي ڪڇيءَ جو هيءُ علائقو گهڻو ڪري سياسي طرح ڏکڻ اوڀر وارين ايراضين جي بدران اُتر وارين ايراضين سان لاڳاپيل سمجهيو رهيو آهي. سنڌ جي ڪڇي جي اولهه ۾ جيڪو جابلو ٽڪرو آهي، سو بيهڪ ۾ اوڀر واري ريگستاني ٽڪري سان عجيب مشابهت رکي ٿو. پر ايتييءَ ترتيب سان: يعني اتريون ڀاڱو ڪڇيءَ جي چيڙي کان ويندي منڇر تائين بظاهر ان پُڳل ڪوٽ ٺاهي ٿو، جڏهن ته منڇر کان ڏکڻ طرف ڌار ڌار ٽاڪرو ڇهر نظر ايندا، جن جي وچ ۾ ستين پٽ جون ايراضيون آهن، ۽ سمورو تر ڏکڻ ڏانهن هلندي، هوربان هوريان ويڪر ۾ وڌندو ۽ اُچارشيءَ ۾ گهڻو وڃي ٿو ۽ اولهه پاسي ڪا ظاهري پٽ سان هڪدم نظر نٿو اچي. انهيءَ پاسي وڌندي، حب ندي ۽ ڪي ننڍيون ٽڪريون اُڪري، اسين لس جي ميدان ۾ پهچون ٿا، جيڪو سمنڊ جي ڪپر کان سانڪيو ميل اُتر طرف هليو وڃي ٿو ۽ جنهن جي وڌ ۾ وڌ ويڪر انهيءَ مفاصلي جي اڌ جيتري ٿيندي. اهو ميدان پورالي نديءَ ۽ ڪن ننڍين نين جي آندل لت منجهان جڙيو آهي. ۽ مٿي ڄاڻيل ڪڇيءَ جي ميدان وانگر، جنهن سان اهو گهڻي مشابهت رکي ٿو، ڪڏهن ڪڏهن سياسي طرح سنڌ سان لاڳاپيل پر گهڻو ڪري ان کان ڌار رهيو آهي. هيءُ انهن علائقن جو مختصر بيان آهي، جن جون ڪڏهن ننڍيون ڪڏهن وڏيون ايراضيون ان سر زمين سان سمجهي سگهجن ٿي. سياسي طور ”سنڌ“ جي نالي سان ياد ڪيو وڃي ٿو. ائين چئي سگهجي ٿو ته طبعي لحاظ کان سنڌ جي اوڀر وارا وارياسا پٽ راجپوتانا جو ۽ اولهه وارا ننڍا ٽُڪر بلوچستان جو حصو آهن. تحقيق، الهندي ڪوهستان يعني ڪاڇي جا ۽ اڀرندي ريگستان يعني ٿر جا رهواسي ”سنڌ ڏي هلن“ جي ڳالهه ڪندا آهن: هنن وٽ سنڌ جي معنيٰ اهائي اصل واري آهي، يعني اها سر زمين، جنهن کي سنڌو نديءَ ٺاهيو ۽ سدا تائيو آهي. اڄ جيڪو پرڳڻو ان نالي سان اسان جي سامهون آهي، تنهن جي بيهڪ 27 ڊگريون 30 منٽ ۽ 23 ڊگريون 35 منٽ اُتر ويڪرائي ڦاڪ ۽ 66 ڊگريون 42 منٽ ۽ 71 ڊگريون 10 منٽ اوڀر ڊگهائي ڦاڪ جي وچ ۾ آهي. شروع شروع ۾ جيڪي انگريز سنڌ ۾ آيا هئا، تن کي ان کي ”لنڊو مصر“ سڏيو هو. جيتوڻيڪ هاڻ اسان کي ان تشبيهِه جي مٺيان لڳي سگهي ٿي، ڇو ته سنڌ تهذيب کي مصر کان عمر ۾ ايترو ننڍو سمجهيو ٿي ويو، تڏهن به نيل ۽ سنڌوءَ جي هيٺانهين ماڻرين جي وچ ۾ حيرت جهڙي مشابهت آهي: ٻنهي ۾ ساڳيا ئي ٿي پوڏ-ڇوٽ ٽڪرا- بُٺ ٽڪر، ڪڇو ۽ وارياسو- ساڳيءَ ترتيب ۾ ساڄي کان کاٻي ڏس ۾ اچن ٿا. ٻنهي ۾ وچ واريءَ ماڻهيءَ جي زرخيزيءَ جو دارومدار برسات تي نه پر سالياني ٻوڏ تي آهي. اُنھوا ۽ زمين جي خيال کان ٻنهي ملڪن اندر نباتات ۽ حيوانات جي جيتري هڪجهڙائي آهي، تيجرو فرق ناهي. ڪو سنڌ وائي موٽر رستي سوئيز کان قاهري ۽ اتان نيل ڊيلٽا جو ڪجهه ڀاڱو لٽاڙي، لبيا جي ريگستان اندر ويندو، ته کيس منزل بمزل ايتري مشابهت ڏسڻ ۾ ايندي، جو هو سمجهندو ته ريل تي ڪراچيءَ کان حيدرآباد رستي مارواڙ پيو وڃان. البت کيس نيل ڊيلٽا کان مٿي وارو تر سنڌو ماڻهيءَ جي ڀيٽ ۾ ڪجهه سوڙهو لڳندو: ۽ حقيقت به اهائي آهي. حيدرآباد جي ويڪرائي ڦاڪ کان مٿي ٽن سون ميلن تائين درياهه سان گوني ڪند ناهيندي، ڪيتريون به ماڻيون ڪبيون، نه ڪشي به سنڌو ماڻهيءَ جي ويڪر سيل مٿي ڪان گهٽ نه ملندي.

اباسين سيلاب د ڪوٽر ولايت د وٽپور ولسوالۍ په يوه روغن فکړه پښتنه کورنۍ کې له تن نه ۲۵ کاله مخکې دې نړۍ ته سترگې پرانېستي. کله چې افغانان جگړو وځپل او دې ته يې اړ کړل؛ څو د سر پټا لپاره له هېواده بهر لاړ شي، د سيلاب پلار هم دې ته را شو چې گاوندې هېواد پاکستان ته کډه وکړي. د ورکوب خاپوړي يې يې هلته وکړې او له هغې وروسته، يې پلار د يو ښه را تلونکي د جوړولو په خاطر په يو ښوځني کې ورته داخله واخيسته. کله چې د ښوځني له لومړي پړاوه ووت يعنې د منځۍ ښوځني يې پيل شو، ورسره يې په ښوځني کې د معارف پېژندنې، ستاينې، او داسې نورې ترانې، نعتونه او د نورو شاعرانو شعرونه به يې د سټيج په سر ويلې. کله نا کله به يې د سټيج نظامي هم کوله، چې د ښي کارکردگي له امله يې ښوونکوي د يو تکړه او با استعداد شاگړ په سترگو ورته کتل. د ورځو په تېرېدو سره اباسين سيلاب په د ترانې په گروپ کې لا پرمختگ وکړ، د ترانې سرتيم او له هغې وروسته د ټول سټيج کنترولونوکى او جوړونکى شو. له هغه وخته يې دې شعر له لوستلو سره ډېره مينه پېدا شوه، د ډېرو ښاغلو شاعرانو شعرونه به يې لوستل او ځونه به يې ترې اخيسته. له همدې ترتيب يې ښوځنۍ تر دولسم ټولگي پورې ورساوه او د فراغت سند يې تر لاسه کړ. کله چې بېرته خپل گران هېواد افغانستان ته را ستانه شول، د پخوا په څېر يې له شعر او شاعري سره مينه وه، د سندرو اورېدلو ته به يې هم ډېر وخت ورکاوه. د وخت په تېرېدو سره يې په رسنيو کې کار پيل کړ. د نورو کارنو ترڅنگ يې ځينې تفريحي خپرونې او ورسره يې د شعرونو په ډېکلومه کولو کې هم ونډه اخيسته. د شعر په ډېکلومه کولو کې ډېره ښه وړتيا لري، خداى ج ورته د ښي څېرې سره ښکلې ځوانۍ او ښکلې اواز هم ورکړى، چې د اواز او ليدلو مينه والو يې خورا زيات دي. له همدې ځايه وو چې د شعر او شاعري ډگر ته يې را ودانگل، ډېرې شعرونه او غزلې يې وليکلې، څو په وينا يې زړه يې پرې اوبه نه دې ځپلې، څو يې د کتاب چاپلو لپاره انتخاب کړي. خو اراده لري چې په راتلونکي کې به ضرور چاپ شوي اثار ولري، يوازې دومره وخت پاتې چې خپل شعرونه د شعر په ټکر کې وتلي او تل شاعرانو او استادانو ته وښايي. د هغوي د ځوينې مطابق به انتخاب کوي، لوستونکو او مينه والو ته به يې وړاندې کوي. د تلويزيون په پرده ډېر خله د شعر په ډېکلومه کولو، او نورو تفريحي خپرونو په وړاندې کولو سره ليدل شوى. له اکټ کاري سره يې ځانگړې مينه وه، چې دې مينې او علاقې تر دې را ورساوه، چې بايد په راتلونکې کې په فلمو نو او ډرامو کې هم کار پيل کړي، او فعاله ونډه پکې واخلي. له فلمي ستورو او د هغوي له حرکتونو سره يې زړه پورې توب خورا زيات وو، هميشه به يې هڅه کولا له ځانه سره داسې اگتونه وکړي، څو په دې مطمئن شي، چې کولای شي په فلمونو او ډرامو کې هم کارو کړي، ليدونکو او ننداره کونکو ته ځان د يو تکړه اکتر په بڼه رو وپېژني نه يوازې فلمونو او سريالونو سره مينه يې وه ورسره د روانو حالاتو انځورونو هم دې ته و هاخواوه، چې بالاخره د فلمي حرکاتو په لوبولو سره هېوادو لو ته د وخت انځورونه روښانه کړي او د خلاصۍ لارې چارې يې ورته په گوته کړي. سيلاب له دې وروسته په پېښور کې په دوه ډرامو کې کار وکړ، دا چې د کار کولوو او شوتينگ پايلې يې تر ډېره ورته مشيتې وې، د ليدونکو لخوا ورته د ستاينې صحنه څرگنده شوه، ښه به جوړت سره يې وويل چې زه به نور د فلم په جوړولو کې هېڅ څنډ نه کوم. د ملاله او سوره په نامه يې په دوه تلويزيوني سريالونو کې کار کړى، په ليدو يې په مينه والو کې خورا زيات والې را غلۍ. له دې وروسته يې د ښه کار په پايله دا ورته څرگنده شوه چې اوس کولای شي په هر ډول فلم کې هره صحنه چې ورک ول کېږي په برياليتوب سره يې تر سره کړي، نه يوازې دا چې په سمه توگه به يې ترسره کړي وي. ورسره به د مينه والو لخوا ډېر وستايل شي. اباسين سيلاب وايي تر اوسه د افغانستان د سينمايي فلمونو لپاره هېڅ کار نه دى شوي، سيلاب هيله لري څو په را تلونکي کې د خپل هېواد سينما ته هم پام وکړي، څو د نورهېوادونو په شان زمونږ د فلم هنر هم وده وکړي. اباسين سيلاب چې غواړي يو تکړه او مشهور فلمي ستورى شي، د تلويزيوني سريالونو سره زياته علاقه لري چې پکې ولوبېږي. په سينمايي فلمونو کې لوبېدل څو ورته د خوب ريښيا کېدل ښکاري او هڅه کوي، څو په هر قېمت چې وي په سينمايي فلم کې د يو غوره اکتر په بڼه کار وکړي. په را تلونکي نژدې وخت کې به په دې ووتلېږي چې د افغانستان لپاره هم سينمايي فلمونه جوړ کړي. سيلاب په دې هڅه کې دى چې څنگه وکولای شي، د افغانستان سينما ته وده ور کړي. او په را تلونکي کې په افغانستان کې د ښه سينمايي فلمونو ننداره کول پيل او ډېر مينه والو را پيدا کړي. د نومړي د ځوينې فلموي ستوري په هندي فلمونو کې شاروخان او په پښتو فلمونو کې، جهانگير خان په گوته کوي. د هغوي ټول اگتونه ورته په زړه پورې دي، کله يې چې نوى فلم را شي د دوى په خاطر يې ضرور گوري، خوند او پند ترې اخلي. او کولای شي په ډېر کم وخت حتى په يوځل ليدو هم د دوى تقليد له ځانه سره وکړي. څو اباسين سيلاب وايي. دا يې لوى لوبى ارمان دى چې په فلمي نړۍ کې د ستوري په شان وځلېږي او مينه وال يې د اوس په پرتله لا زيات شي. ورسره د تمثيل په بارک کې هم ډېره خوشينيښي ښيي او وايي: که وشول په را تلونکي وخت کې به د خپل تمثيل کولوو ته لا ډېر وخت وکړي. سيلاب اوس په شمشاد تلويزيون کې ځينې تفريحي خپرونې په مخ وړي، چې زياته برخه يې په کې د تمثيل گول دي، او دى هم له تمثيل کولو سره ډېره مينه لري، د داسې تمثيل کولو وړتيا لري چې ډېرې تمثيل کونکي او د د تمثيل مينه وال به يې ځاى و نه نيسي. په اوس وختو کې يې ډېر وخت تمثيل ته ورکړى. نه يوازې تمثيل او فلم جوړلو سره مينه او علاقه لري، ورسره د گڼ شمېر شاعرانو ښکلي نظمونه غزلې او شعرونه هم ډېکلومه کوي، چې په دې سره يې د اواز مينه

والو په څو برابره زيات شوي، تل هڅه کوي داسې انتخاب وکړي، چې له احساس ډگ پيغام ولري، تر ډېره يې خلک خوښ کړي، لومړی پرې د ده او بيا د اورېدونکو او مينه والو زړه پرې اوبه وڅښي. د شعر په ټوله مانا، ترڅ او ډيزاين غور کوي. ښه په شوق يې له ځانه سره په څو څو خله تکراروي، کله چې په دې وپوهېږي چې اوس يې اورېدونکي د زړه له تله خوښوي، يو ډول اثر پرې کولای شي. مخکې له دې چې انتخاب يې کړي، له هغه شاعرانو ملگرو سره پرې مشورې کوي، چې په شعر او شاعرۍ ډېر ښه پوهېږي، د هغوی په انتخاب او بيا يې د ويلو ترڅ په خپله روته برابروي. په داسې انداز يې وايي لکه څرنگه چې د شعر له لوستلو سره ښايي. ډېر زيات شعرونه يې ډېگومه کړي، چې اختر په نامه ډېگولمه کړی شوی شعر يې ډېر زړه جزيونکی، او د دې د ښې وړتيا ثابونکی دی. د دې شعر ډېگومې په مينه والو او اورېدونکو څه بيل شان اغېز وکړ، ډېريو خلکو د يو ريښتنې صحنې ليدل انځورول، او خورا مينه يې ورسره پېده کړه. ډېته ورته ډېر نور شعرونه يې هم په ډېر لوړ او مناسب انداز سره ډېگومه کړي، چې د هر يو خوند يې د يو بل په پرتله زيات دی. د خلکو په زړونو کې يې ځای نيولی او د بيا ځل اورېدو لېوالتيا يې ښيي. همدا دی چې ډېری شاعران د افغانستان جنگ له اباسين نه مشر گتي او بيا وايي چې: دی په ښه طريقه کولای شي، د تېرو بډامتو وختونو انځورنه مينه والو ته په شه شان سره وړاندې کړي، دا ورته وښايي چې دغې ناخوالو افغانان څنگه کړولي، ورسره دا هم ورته ښايي، چې ځنگه کولای شو دې جنگ جگړو ته د پای ټکی کېږدو، او سوله را ولې. لکه مخکې چې مو يادونه وکړه، اباسين سېلاب هم فلمي ستوری دی ورسره يو تکړه سندرغاړی هم دی، د سندرو ويلو پوره وړتيا لري؛ خو دا چې تر اوسه يې ډېرې کمې سندرې ويلي، علت يې د وخت نشووالو ښي. دا چې په رسنيو کې هم کار کوي ورسره شاعر او ډېگومه کونکی هم دی، نه شي کولای په يو وخت کې ټول کارونه سرته ورسوي، که څه هم محلوېشت به يې ورته جوړ کړی وي. خو وايي چې د رسمي چارو د زياتېدو له امله د سندرو ويلو ته لاس رسى نه شي کولای. ځوان شاعر ظاهر شر صابى يو ښکلې غزل يې په خپل خور اواز او د موسيقۍ په ساز او سروړ سره، پوښلې اورېدونکو ته وړاندې کړه. د سندرو په هنر کې همدا سندره وه چې سېلاب يې په يو ستر شهوړت ونازاوه. دا غزل چې شر صيب: په کوم انداز ليکلی او څه انځور يې پکې نغښتي، سېلاب بيا اورېدونکو ته داسې روښان کړی، چې په هماغه انداز چې شاعر به غوښتل زمزمه کړی. چې مطله يې داسې ده، ځواني دې رانه وخوړه لوتگه ځوانيمرگه غنم غونډي رېبې مې ړنگه ښگه ځوانيمرگه کله چې خلکو دا سندره واوريده په زړه کې يې د اباسين سېلاب د دې هنر د پرمختگ لپاره هيلې زياتې شوې، داسې را ټونکی يې ورته انتخاباوه چې نوموړی به په ډېرو سند غاړو کې د غوره سندرغاړي لقب خپل کړي. شاعران او هنر مندان يې د دې لومړي قدم په اخيستو ډاډ ورکوي، که دی لا د خپل دې هنر ته وخت ورکړي، بې له شکه چې هنر به يې وده کوي، پرمختگ به کوي. او خپلو اهدافو ته په ډېر ژر ورسېږي، هڅه خوب چې بې د دې هنر په اړه ليدلى وي، تر ډېره به يې تعبير ته ورژنډې شي، حتی پوره به شي. اباسين سېلاب ۲۵ کاله عمر لري، اوس لا نوی ځوان دی، واده يې نه دی کړی؛ خو بيا هم په خپل هنر کې د پرمختگ لپاره يې پلار او وروڼه ډاډگېر نه ورکوي او تشويقوي يې.

نه‌وړۍز مـلـلـمـنـمـز نـنـگ نـېـسـل نه‌ننه‌نـنـؤى بايرمى، نه‌بـنـه‌ت بايرمى، نه‌مـگـه بايرمى، نه‌نـه‌رـيـکـه بايرمى، نه‌دـه‌بـيـات – سـه‌نـتـه بايرمى قاتارلق کوپ مـه‌نـېـلـک مـه‌دـنـيـه بايرمى بولۍش سۍپـتـى بـلـهـن، نه‌ک قدـدـمـي شـجـتـمـاـني مـه‌دـنـيـه هـادـسـسـى هـېـسـا بـلـسـنـدۍ. نؤ دؤنيادا مـلـاد، قؤريان هـېـت، چاغان قاتاردا سـاـنـلـسـنـدـيـغان تؤت چوگ بايرامننگ بـرـمـدؤر.

نه‌وړۍز بايرمىسنگ شران ۋه تۍران ديارلريدبا يېگى پيل بايرمى سۍپـتـمـده نؤتکوزولؤۋاتسغنا 2600 پيلدن شافغان بولۍپ، بؤ بايرامنى نؤتکوزيدغان مـلـلـه‌تـلـرنگ تويۍسى هـاـزـر 400 مـلـيـوـنـدـنـى تـاـشـيدؤ. نورؤز بايرمى نؤتکوزيدغان مـلـلـه‌تـلـره‌ده شـه‌کـلـلـه‌گـه‌ن نورؤز مـه‌دـه‌نـيـمى تـاـشؤ مـلـلـه‌تـلـرنگ مـاـدـي مـه‌دـنـيـلـک بـلـهـن مـه‌نـنـؤى مـه‌دـه‌نـيـلـکـنـنگ تـه‌رـه‌قـسـيـاتـغا تـورنگه بولۍپ کـه‌لـمـه‌کـته.

نېلمىزده قـه‌دـمـي ۋه نه‌ننه‌نـنـؤى مـلـلـي بايراملارننگ بىرى بولغان نورؤز بايرمىمنى نؤتکوزؤش تۍيغؤر، قازاق، قىرغىز، تۍزبىک، تاتار، تاجىک قاتارلق قدـدـمـي مـلـلـه‌تـلـرگه تورتاقؤر.

نه‌جـادـلـرـيـمـز قۇياش تېشقادچىلىقى ده‌ؤرىده، ‹‹ قۇياش هارؤيدا تۍلۍورغان شلاه بىزگه كۍرۍزىندىغىنى هارؤىسنگ چاقى. شلاه كۍندۍزى تاسماندا ميگېپ يـرـنى يـورۇتـسا، كېچىسى يـهـرنـگ تېگى بىلەن يـهـرنـگ يـه‌نه بىر چېشگه تۍئىدۍ. نؤ يـهـر تېگىدىن تۍكۍۋچە جىى – تاۋاسىتلار بىلەن تېلىشىپ، چەك قىلىدۍ›› دېگەن نه‌يسانگه شىه‌نگەن ۋه كېچىسى گۍلخان يېقىپ، قۇياشسنگ كۍتۍرۍرۍلۍوشىنى تىلەپ گۍلخاننى دائىره قىلىپ تۍسۍسۍل تۍويپا، شىاهدەت قىلغان. كېيىن شىاهدەت ۋاقتىنى تەدرىجي قىسقارتىپ، 3 – تايىننگ 21 – كۍنى، يەنى كېچە بىلەن كۍدۍدۍز تەگلىشىدىغان كۍنگه توغرىلىغان. شۍۋىنگ بىلەن، نه‌ننه‌نـنـؤى نورؤز بايرمى شە‌كـلـلـه‌نگەن.

نه‌وړۍز يېگى پيل بايرىمدؤر. نه‌جـادـلـرـيـمـز نورؤزنى قۇتلۇق كۍن، دەپ بىلىپ، زور تەنتەنه بىلەن نؤتکوزۋشكه تادەتله‌نگەن. نورؤزسنگ كىرش ۋاقتى شە‌مـسـيـه كالېندارى بويىچە پيل ناخىرلىشىپ، يېگى پيل كىرگەن كۍنگه، مـلـادى كالېندارى بويىچە 3 – تايىننگ 21 – كۍنى، يەنى، كۍن بىلەن تۍن تەگـه‌شـگە تىن كۍنگه توغرا كېلىدۍ. شۋگه، نه‌جـادـلـرـيـمـز بؤ كۍننى پيل بېشى قىلىپ تاللاپ، تۍۋىنگغا نورؤز (يېگى كۍن، پيل بېگىلانغان كۍن)، دەپ ئات قويغان.

نه‌وړۍز تەنتەنه بايرىمدؤر. كىشىلەر باهار پەسلىگه تۍلىشىپ، تۍۋغا چىقىش، مال – ۋاراملارنى كۋلگەمگه كۍچۍرۍش، تىرىقچىلىققا كىرشىشنى تاۋۋال شش – تۍقتىنگه تۋقۇشلۇق، يەركەت، تۍرمۍشغا تاسايىشلق، بەخت تىلەپ بؤ بايرامنى تەنتەنلىك نؤتکوزۋشكه تادەتله‌نگەن.

نه‌وړۍز تەبىئەت ۋه گۋزەللىك بايرىمدؤر. بؤ تەبىئەت قىشلىق تۍيقۍسدىن تۍويغىنىپ جانلىنىشقا باشلىغان، تەگىز سۍۋى تېقىپ تاغ – تېدىرلار، دەل – دەرەخلەر كۋكىرشكه باشلىغان، كىشىلەرگه يېگى هاياتلىق تۍمىدى بەختى تېلىگەن مەزگىلىدۍر. شۋگه، نورؤز بايرمى نؤتکوزيدغان مـلـلـه‌تـلـره‌ده تەبىئەتتىن زۋقلىنىش، تەبىئەتنى سۍۋىش، تەبىئەتنى گۋزەللەشتۍرۍش تۍۋچۍن تەتيازلىق كۍچەت تىكىپ تۍرمان بىنا قىلىش ئادىتى شە‌كـلـلـه‌نگەن.

نه‌وړۍز تەمگەك بايرىمدؤر. نورؤزدا تاۋام سەپەرۋەر قىلىنىپ، تېىز – تېرىقلار، باغلار، يوللار، هويلا – ئاراملار تۋزەشتۍرۋلىدۍ، تەتيازلىق تېرىلغۋغا تۋۋش قىلىنىپ، شىلەپچىقىرىش تەمگىكى تەۋجىگە چىقىدۍ.

نه‌وړۍز تەنھەرىكەت بايرىمدؤر. نورؤز كۍنى كەگرى مەيدانلاردا پەلۋانلار چېلىشىشقا چۍشۍپ، تۍزلىرىسنگ باتۍرلۇقى ۋه مەردلىكىنى سىنسسا، داللاردا چەۋەندازلار بەيگە، تۍغلـاق تارتىششقا چۍشۍپ، تۍقۋۋر ئاتلىرىنى كۋز – كۋز قىلىشىدۍ؛ دارۋازلار مۋنەللەققە تارتىلغان دارغا چىقىپ، ماھارەت كۋرسەتسە، باقىمچىلار ياكى يۇرت كاتىلىرى قوچقار، خوراز ۋه كەلكلىك سوقۇشتۍرۍش، شت تالاشتۍرۍش قاتارلىق جاندارلار تۍۋىۋىلىرىنى تۍۋىۋشتۍرۋرۋپ، تاۋامىسنگ كۋلگىنى ئاچىدۍ.

نورۋز تەدەبىيات – سەنتەت بايرىمدؤر. نورۋز كۍنى يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغانلارنىڭ ھەممىسى بايراملىق كىيىملىرىنى كىيىشىپ، يۇرت – مەھەللە بويىچە قوزغىلىپ، مەنزىرىلىك جايلاردا نورۋزغا ئاتاپ تەبىيارلىغان ھەرخىل تۍۋىنلارنى تۍۋىنايدۍ. شائىرلار نورۋزنامىلەرنى تۋقۇشۋپ، مۇتالىسە قىلىشىدۍ. تەلنەغىمچىلەر ‹‹ تۍن ئىككى مۇقام›› كۋلىرى، خەلق ناخشىلىرىنى ياڭرىتىپ، سەھرا – دالىنى بايرام خۇشاللىقىغا چۍمىدۋرىدۍ. يۇتداق چاغلاردا تۍسۍسۍل تۍۋىنىياليدىغانلىكى ئادەم بەس – بەستە تۍسۍسۋلغا چۍشۍپ، سورۋىنىڭ كەيپىياتىنى تەۋجىگە كۋتۋرىدۍ.

بۋگۋنكى كۋندە نورۋز ئامان – تېسەنلىكىنى، سالامەتلىكىنى، مەمۇرچىلىق، تاسايىشلىقنى، شىناقلىق، تۍملۋكىنى تەشەببۇس قىلىدىغان، ماھىر چەۋەندازلارنى، شىلھامى قايناپ تۋرىدىغان شائىر – قوشاقچىلارنى تاللايدىغان، باھالايدىغان، ناخشا – مۋزىكا، تۍسۍسۋل ۋە قىزىقچىلىقلار بىلەن كۋۋل ئاچىدىغان،

يېڭىلىقلارنى كۆرەك قىلىدىغان، مۇقىملىقنى قوغداپ، ۋەتەنپەرۋەرلىكنى ئۇرغىتىدىغان، كىشىلەرنى ئىلىم – مەرىپەتكە ئۈندەپ، ئىناق جەمئىيەت بەرپا قىلىشقا يېتەكلەيدىغان، يىل بېشىدا خۇشاللىق بىلەن كۈچ – ئىلھام توپلاپ، ئىشقا پۇختا ئاتلىنىدىغان خاسىيەتلىك كۈن بولۇپ قالدى.

نەنەنەلىرىدىن قارىغاندا، بۇ بايرامنىڭ ۋاقتى ئىككى ھەپتە، يەنى، 15 كۈن قىلىپ بەلگىلەنگەن. ھازىر كۆپرەك رايونلاردا ئۈچ كۈن ھېسابىدا ئۆتكۈزۈلۋاتىدۇ.

19 – ئەسىردىلا ياۋروپا ئالىملىرى تەرىپىدىن "يىپەك يولى" دەپ ئاتىلىشقا باشلىغان. ھازىر شۇنداق دەپ ئاتىلىش ئادەتكە ئايلانغان ، قەدىمكى چاغدا ئاسىيا بىلەن ياۋروپا ئارىسىدىكى قۇرۇقلۇق قاتناش يولى ناھايىتى ئۇزۇن ئارىخقا ئىگە. مانا شۇ يول توغرىسىدا قەدىمكى چاغدىلا جۇڭگو تارىخچىلىرى ۋە يۇنان روما ئالىملىرى مەلۇمات بەرگەن.

سىماچيەن (مىلادىدىن 145 – يىل بۇرۇن تۇغۇلغان) "تارىخى خاتىرىلەر" ناملىق ئەسىرىنىڭ "پەرغانە ھەققىدە قىسسە" ۋە سەنگو (مىلادىنىڭ 32 – يىلى تۇغۇلۇپ 92 – يىلى ئۆلگەن) "خەن سۇلالىسى يىلنامىسى غەربىي رايون ھەققىدە قىسسە" بابلىرىنى يازغاندا مىلادىدىن ئىككى ئەسىر بۇرۇن غەربىي رايونغا ئىككى قېتىم كېلىپ كەتكەن (مىلادىدىن 130 يىل بىر قېتىم ، مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن بىر قېتىم)مەشھۇر سەيياھ ۋە دىپلومات جاڭ چيەننىڭ خەن سۇلالىسىنىڭ (مىلادىدىن 207 يىل بۇرۇنقى چاغدىن ئارتىپ مىلادىنىڭ 220 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)پادىشاھى خەن ۋۇدېغا (مىلادىدىن 140 يىل بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن 87 يىل بۇرۇنقى چاغغىچە پادىشاھ بولغان) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ ئەھۋالى ھەققىدە بەرگەن مەلۇماتىدىن پايدىلانغان. جۇڭگونىڭ ئەنە شۇ قەدىمكى تارىخى يىلنامىلىرىغا ئاساسلانغاندا ، دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان خەلقئارا قۇرۇقلۇق قاتناش يولى جەنۇبىي ۋە شىمالى يول دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. قەدىمكى چاغدا شەرقى ئاسىيادىكى ئەڭ چوڭ دۆلەتلەرنىڭ بىرى بولغان جۇڭگونىڭ پايتەختى چاڭئەن (ھازىرقى شىتەن)دىن غەربتىكى روما ئىمپىرىيىسىگە بارىدىغان يول گەنسۇدىكى خېشى كارىدۋرى ئارقىلىق داشاتا (دۇڭخۇاڭ) غا ئېلىپ كېلىدۇ. داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ، يول ئىككى ئاچىغا بۆلۈنىدۇ.بۇ ئاچا يولىنىڭ بىرى داشاتانىڭ غەربىي شىمالىدىكى لولان ئارقىلىق لوپنورغا ئۆتۈپ قارا قۇرۇم تىزمىلىرىنى بويلاپ خوتەنگەبارىدۇ. خوتەندىن چىقىپ غەربىي شىمالغا قاراپ ماڭغاندا ياركەندگە بارىدۇ. ئاندىن كېيىن پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ئاغانىستاندىكى بەدەخشان ئارقىلىق ئامۇ ۋادىسىغا بارىدۇ.بۇ يەردىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىران ، ئىراق ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارغىلى بولىدۇ.مانا شۇ يول جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ.

داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىككى ئاچىغا بۆلۈنگەن يولىنىڭ يەنە بىرى لولاننىڭ شىمالىدىن ئۆتۈپ قۇمۇلغا ئېلىپ بارىدۇ. ئاندىن كېيىن قۇمۇلدىن ئۇرپانغا ئۆتۈپ تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي تىزمىسىنى بويلاپ غەربكە ماڭغاندا قارا شەھەر ، كۇچار ، ئاقسۇ ئارقىلىق قەشقەرگە بارىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە ، سوغدى ، خارەزىمى (ھازىرقى سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئۆزبېكىستان ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتىدە) ئارقىلىق ئالانلار مەملىكىتىگە (كاسپى دېڭىزىنىڭ غەربىي شىمالىدا) بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن ، جەنۇبقا قاراپ مېڭىپ ئىرانغا ئۆتۈپ غەربكە بۇرۇلۇپ ماڭغاندا مىسوپوتامىيە (ئىراقتىكى دىجلى ۋە فىرات ۋادىسى) ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارىدۇ. بۇ يول – شىمالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. مانا شۇ يۇقىرىدا ئىلغا ئېلىنغان يوللارنىڭ ئاساسى ئۆگۈنلىرى ھونلار دەۋرىدىن ئارتىپ (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن) ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ قېرىنداشلىرى ياشايدىغان رايونلاردا (تارىم ئويمانلىقى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا ، غەربىي ئاسىيادا) ئىدى. ئوچۇقراق ئېيتقاندا ، ئاسىيانىڭ شەرقىدىكى دۆلەتلەر (چاۋشيەن ، جۇڭگو) بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى (ئىقتىسادى ، مەدىنى ، سىياسىي ئالاقىلارنى) باغلايدىغان خەلقئارا سودا يولىغا ھونلار ، تۈركلەر ، ئۇيغۇرلار ھۆكۈمران بولۇپ كەلگەن. خەلقئارا سودا يولىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن جۇڭگو بىلەن ھۇنلار ئارىسىدا ، تۈركلەر بىلەن ئىران ئارىسىدا ،ئۇيغۇرلار بىلەن ئىبەت خانلىقى ئارىسىدا ئۇرۇشلار يۈز بەرگەن.

چۈنكى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى قاتناش يولىغا قايسى دۆلەت ھۆكۈمران بولسا شۇ دۆلەت خەلقئارا سودىدىن نۇرغۇن پايدىنى قولغا كىرگۈزگەندىن تاشقىرى ، سىياسى جەھەتتىمۇئۆزىنىڭ ئەسىرىنى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپاغا ئۆتكۈزۈشتە شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئۆز مەقسىتىگە يېتەتتى. يۇنان يازغۇچىلىرى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قۇرۇقلۇق يولى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىشكە ئەھمىيەت بەرگەن. شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئەڭ قەدىمكى چاغدىن باشلاپ خوتەننىڭ يىپەك ماللىرى (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) ئىچكى ئۆلكىلەردىن چىقىدىغان يىپەك ماللار (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) يۇنانىستانغا ، رومالغا ئېلىپ بېرىلاتتى. رومانلىقلار بارغانسېرى يىپەك ماللارنى ئومۇميۈزلۈك ئىشلىتىدىغان بولدى. شۇ سەۋەبتىن مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان يۇنانلىق چوڭ سودىگەر مانىسىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيالىقلاردىن ياللاپ ئالغان سودا گۇماشلىرىنى خەلقئارا سودا يولىنى تەكشۈرۈپ چىققان.

يۇنان يازغۇچىسى مارتىئۇس (مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان) يازغان ئەسىرىدە ماشى ئىگىلىگەن ماتىرىيالىدىن پايدىلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تونۇشتۇرغان. يۇناننىڭ مەشھۇر جۇغراپىيە ئالىمى كلاۋدى پىتولىمى (مىلادىنىڭ 2 – ئەسىرىدە ياشىغان) مارتىئوس بەرگەن مەلۇماتقا ئاساسلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تۆۋەندىكىچە كۆرسەتكەندى : پىتولىمنىڭ كۆرسىتىشىچە بۇ يول ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىن باشلىنىپ سۈرىيە ، ئىراق (مىسوپوتامىيە ۋادىسى) ئىران ،ئاڧغانىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن شىمالغا بۇرۇلۇپ تاش مۇنار (بۇ تاش مۇنار تاغلاردىن ئالاي ۋادىسىغا چىقىش جايىدا بولسا كېرەك) دىن ئۆتۈپ سىرسىلەر ئىل (يۇنانچە سۆز بولۇپ ، يىپەك ئىلى دېگەن بولىدۇ) گە (تارىم ئويمانلىقى) ئېلىپ بارىدۇ. يۇنان ئالىمى پىتولىمنىڭ مەلۇماتى جۇڭگو تارىخچىلىرىنىڭ "جەنۇبىي يول" دەپ ئاتىغان يولىغا توغرا كېلىدۇ. يۇقىرىدىكى مەلۇماتلار ھونلار دەۋرىدە (مىلادىدىن 240 يىل بۇرۇنقى چاغدىن ئارتىپ مىلادىنىڭ 216 – يىلىغىچە داۋام قىلغان) جۇڭگو ۋە يۇنان يازغۇچىلىرىنىڭ بەرگەن مەلۇماتى.

تۈرك خانلىقى دەۋرىدە (مىلادىنىڭ 552 – يىلىدىن 745 – يىلىغىچە) شەرقتىن غەربكە بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى توغرىسىدا جۇڭگونىڭ "سۈي سۇلالىسى يىلنامىسى ، پېچۋې ھەققىدە قىسسە" دىمۇ مەلۇمات بېرىلگەن. شۇ يىلنامىغا كۆرە دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان يول ئۈچ ئارماقتىن ئىبارەت. بۇ ھەقتە يىلنامىدا مۇنداق مەلۇمات بېرىلگەن :

سۈي سۇلالىسى (مىلادىنىڭ 504 – يىلىدىن 612 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ پادىشاھى يانڧېنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 605 – يىلىدىن 618 – يىلىغىچە) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ سودا ئەلچىلىرىنىڭ كۆپچىلىكى ھازىرقى گەنسۇدىكى چاڭئېغا كېلىپ جۇڭگو بىلەن سودا ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەن. مانا شۇ مۇھىم ئەھۋالنى ھېسابقا ئالغان يانڧې پىچۋې ئاتلىق كىشىنى جۇڭگو تەرەپنىڭ سودا ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىپ تەيىن قىلغان. پىچۋې جاڭئېغا كەلگەن چەت ئەل سودىگەرلىرى بىلەن بولىدىغان مۇئامىلىدىن پايدىلىنىپ غەربىي رېيوندىكى (تارىمقىدىن ئالغاندا ئوتتۇرا ئاسىيانى ، كەڭ مەنىدىن ئالغاندا شەرقىي تۈركىستاندىن ئارتىپ ياۋروپاغىچە بولغان جايلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)دۆلەتلەردە ياشايدىغان خەلقلەرنىڭ ئۆرپ – ئادەتلىرى ئۇلارنىڭ دۆلىتىدىكى يوللار ، تاغلار ، دەريالار ، خەتەرلىك ئۆتكەللەر (يول ئۆتكەللىرى) توغرىسىدا مەمۇمات توپلىغان. پىچۋې توپلىغان ماتىرىيالىرىغا ئاساسلىنىپ "غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئۈچ جىلىدلىق ئەسەر يازغان. مانا شۇ ئەسەردە مۇنداق دىيىلگەن : "داشاتادىن غەربكە قاراپ مېڭىپ كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا كىرىشىدە ئۈچ يول بار... بۇ يوللارنىڭ بىرى شامالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول قۇمۇل ، بارىكۆل ، تۇرالار (ئۇيغۇرلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) باشايدىغان جايلار (قۇمۇلنىڭ غەربىدىن ئارتىپ ئىلى ۋادىسىغىچە بولغان جايلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ ، ئا) ئارقىلىق تۈرك خانلىقىنىڭ ئوردىسىغا (غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ تالاس دەرياسى بويىدىكى ئوردىسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا چۇ دەرياسىدىن ئۆتۈپ شەرقىي روما ئىمپىرىيىسىگە ، كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى ئوتتۇرا يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول – تۇرپان ، قاراشەھەر ، كۇچار ، قەشقەر ئارقىلىق ئۆتىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە قاراپ ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە ، تاشكەنت ، سەمەرقەنت ، كىيوود ، بۇخارا ،

مەرۋىدىن ئۆتۈپ ئىران ئارقىلىق كاسىي دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول پىچان ، خوتەن ، قاغالىق ، تاشقورغاندىن ئۆتۈپ پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ۋاخان (ئافغانىستاندا) توخارستان (ئافغانىستان) ، ئىپپاتلىت (ھازىرقى پاكىستان ، شىمالى ھىندىستان) ، بامىيان (ئافغانىستاندا) ، كىبود (سەمەرقەنتنىڭ غەربىي شىمالىدا) ئارقىلىق شىمالىي ھىندىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ يۈرگەندە كاسىي دېڭىزىنىڭ بويىغا بارغىلى بولىدۇ. بۇ ئۈچ يول بويىدىكى دۆلەتلەرنىڭ ھەربىرىنىڭ ئۆزلىرى ماڭىدىغان يوللىرى بولۇپ ، شىمالدىن جەنۇبقا قاتنايدۇ..... قۇمۇل ، تۇرپان ، پىچان غەربىي رايونغا بارىدىغان يوللارنىڭ دەرۋازىسى بولۇپ ، داشانا بولسا ناھايىتى مۇھىم ئۆتكەل". پىچو تەسۋىرلىگەن يوللار ، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 – 745) خەلقئارا سودا يوللىرى بولۇپ ، بۇ يوللار غەربىدە شەرقىي روما ئىمپېرىيىسىنىڭ پايتەختى كونستانتىنوپل (ھازىرقى ئىستانبۇل) دىن ئارتىپ شەرقتە كۇرىيىگىچە (ھازىرقى جۇڭشەنگىچە) بارىدىغان يول ئىدى. پىچوئىنىڭ "غەربىي رىبوندا يېڭى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئەسىرىدە خاتىرىلەنگەن شىمالىي ، ئوتتۇرا ، جەنۇبىي يول دەپ ئاتالغان ئۈچ يولنىڭ ئاساسى لېنىنىسى ۋە تۈگۈنلىرى بولغان رايونلار (كاسىي دېڭىزىنىڭ شەرقىي ۋە شىمالىي قىرغاقلىرىدىكى جايلار ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، ئافغانىستان ، تارىم ئويمانلىقى ، جۇڭغار ئويمانلىقى) تۈرك خاقانلىقىنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە بولۇپ ، شۇ چاغدىلا تۈركلەر خەلقئارا سودا يولىنىڭ خوجايىنى ئىدى.

2 . شەرق مەلىكىسى توغرىسىدا[تەھرىر]

يېقىنقى يىللاردىن بېرى بەزى ئالىملار (چەت ئەل ئالىملىرىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) قەدىمكى خوتەننىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ھەققىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزگەندە تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" دەيدىغان رىۋايەتنى كۆتۈرۈپ چىقىپ ، خوتەنگە پىلە قۇرۇشنىڭ ئۇرىغىنى شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى)نىڭ ئېلىپ كەلگەنلىكى ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خوتەندە پىلنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى سۆزلەيدىغان بولۇپ قالدى. بۇ رىۋايەتلەرنى راستقا ئايلاندۇرۇشقا ئۇزۇنئاقىتلار رەت قىلغىلى بولمايدىغان تارىخى پاكىتلاردىن كۆز يۇمۇپ ، خوتەنگە پىلە قۇرۇشنىڭ ئۇرىغىنى مىلادىنىڭ 440 – يىللىرى خوتەن خاقانى ۋىجاييا جاۋا (بۇ بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان خوتەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ بوددىست ھىندىچە ئىسمى بولسا كېرەك) غا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن ، شۇنىڭدىن كېيىن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقى پەيدا بولغان دىيىشىدۇ.

ئۇلارنىڭ بىردىنبىر ئاساسلىنىدىغان دەسمايىسى ، جۇڭگو تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر بۇددىست شۋەنجاڭ (مىلادىنىڭ 602 – يىلى تۇغۇلۇچ 667 – يىلى ئۆلگەن) نىڭ "تۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىدىكى شەرق مەلىكىسى توغرىسىدىكى رىۋايەت.

شۋەنجاڭ ھىندو بۇددىزىمىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىش ئۈچۈن ھىندىستانغا بېرىپ 19 يىل (مىلادىنىڭ 627 – يىلىدىن 645 – يىلىغىچە) تۇرغان. ئۇ لوپاڭغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، ھىندىستاندا كۆرگەن – بىلگەن ، ئاڭلىغانلىرىغا ئاساسلىنىپ "تۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" دېگەن ئەسەرنى بىيەنجى دېگەن كىشىنىڭ ياردىمى بىلەن تۈزۈپ چىققان .

"تۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسەرگە شۋەنجاڭنىڭ ئېيتىپ بېرىشى بويىچە (ھىندى ، تىبەت رىۋايەتلىرى ئاساسىدا) خوتەن خانى ۋىجاييا جاۋاغا ياتلىق بولغان شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) خوتەنگە كېلىدىغان چاغدا باش كىيىمنىڭ ئىچىگە پىلە قۇرتىنىڭ ئۇرۇقىنى يوشۇرۇپ چېگرادىن ئۆتكەنمىش. چېگرادىكىلەر مەلىكىنىڭ باش كىيىمىنى تەكشۈرۈشكە جۈرئەت قىلالمىغان. مەلىكە خوتەنگە كەلگەندىن كېيىن پىلىنى ئۆستۈرگەن. بۇنى كۆرگەن ۋەزىرلەر خوتەن خانىغا: بۇ قۇرۇتلارنى كۈيدۈرۈۋېتەيلى ، بولمىسا ئۇ ئەجدىرھاغا ئايلىنىشى مۇمكىن ، دەيدۇ. ئەمما مەلىكە پىلە قۇرۇتىنى يوشۇرۇن ھالدا بېقىپ ئۆستۈرۈپ ئۇنىڭدىن چىققان يىپەكتىن شاينى – دۇردۇن توقۇپ ، كىيىم – كېچەك تىكىپ كىيىپتۇ. بۇنى كۆرگەن خوتەن خانى پىلە قۇرۇتىنى ئۆستۈرۈشكە يول قويۇپتۇ.

بۇ رىۋايەتنىڭ تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن مىلادىنىڭ 440 – يىلى خوتەن خانىغا ياتلىق قىلىنغان (بولغان) شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) پىلە قۇرۇتىنى خوتەنگە ئېلىپ كېلىشتىن ئاز دېگەندە 800 يىل بۇرۇن (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقىنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقىنى ، ياۋرۇپادىكى رومالىقلارنىڭ خوتەندە توقۇلغان يىپەك ماللارنى ئەتىۋالاپ ، ئۇنىڭدىن كىيىم – كېچەك كىيىگەنلىكىنى ، شۇ چاغلاردا تېخى جۇڭگودىن چىقىدىغان يىپەك ماللارنى بىلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلارنى كەلتۈرۈش ئارقىلىق "خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى شەرق مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىش لازىم.

ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" توغرىسىدىكى قالغان رىۋايەتنى رەت قىلىش ئۈچۈن قەدىمكى چاغلاردا رومالىقلارنىڭ جۇڭگونىڭ يىپەك ماللىرىنى تېخى بىلمىگەن ۋە ئۇنى كۆرمىگەن چاغدا ، ئەڭ دەسلەپ قايسى خەلقلەر توقىغان يىپەك ماللارنى بىلىدىغانلىقى ۋە ئۇ ماللاردىن كىيىم – كېچەك كىيىگەنلىكى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىش ناھايىتى مۇھىم مەسىلە.

قەدىمكى چاغدىكى يۇنان ۋە روما ئالىملىرىدىن كىتىئاس (مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن ئۆتكەن) ، سىترا بون (مىلادىدىن 54 يىل بۇرۇن تۇغۇلۇپ مىلادىنىڭ 24 – يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) ، خوبلىستوس ۋىيىگىلى مارۇ (مىلادىنىڭ 50 – يىللىرى ئۆتكەن) ، روما تارىخچىسى فىلوروس (مىلادىنىڭ 50 – يىللىرى ئۆتكەن) ، فىلىپىنى (مىلادىنىڭ 23 – يىلى تۇغۇلۇپ 79 – يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) ، كىلاۋدى پىتولىمى (مىلادىنىڭ 2 – ئەسىرلىرىدە ئۆتكەن) قاتارلىقلار ئۆزلىرىنىڭ يازغان ئەسەرلىرىدە تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرتىنى (خوتەننى ئاساس قىلغان) يۇنان تىلىدا "سىرسىلار دۆلىتى""(يىپەك دۆلىتى") دەپ بېزىشقان.

ياۋرۇپالىقلاردىن تۇنجى قېتىم يىپەك دۆلىتى ("سىرسىلار دۆلىتى") توغرىسىدا مەلۇمات بەرگەن. يۇنان ئالىمى كىتىئاس بولۇپ ، ئۇ مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن "سىرسىلار دۆلىتى" دېگەن نامنى تىلغا ئالغان.

يۇنان ئالىملىرىدىن سىتىرابون "ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىنى يازغاندا (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) تۇلۇغ ئىستىلاچى ئالىكاندىر ماكىدونىكى (ئىسكەندەر زۇلقەرنەينى)نىڭ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇن ئالەمدىن ئۆتكەن مەشھۇر سەركەردىسى ئۇنىسكىر پىتوسنىڭ خاتىرىسىدىن پايدىلانغان. ھىندىستانغا كەلگەن ئۇنىسكىر پىتوس ئۆزى يازغان خاتىرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا يۇرتى بولغان تارىم ئويمانلىقىنى "سىرسىلار دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") دەپ يازغان. "سىرسىلار دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى") توغرىسىدا يۇنان ۋە روما يازغۇچىلىرى ئىچىدىن مىلا ، پىلىپىنى ، مارسىللىنوس ، پىتولىمى قاتارلىقلارنىڭ بەرگەن مەلۇماتى بىرقەدەر تەپسىلىراق ۋە ئېنىقراق.

روما يازغۇچىسى مىلا "مىلادىنىڭ 50 – يىللىرى ئۆتكەن) ، "ئاسىيانىڭ شەرقىدە ھىندىلار ، سىرسىلىقلار ، سىتسىلىكلەر3 ياشايدۇ. ھىندىلار بولسا جەنۇبتا ، سىتسىلىكلەر بولسا ئەڭ شىمالدا ، سىرسىلار بولسا مانا شۇ ئىككىسىنىڭ (سىتسىلىكلەر بىلەن ھىندىلار – ئا) ئوتتۇرا قىسمىدا ياشايدۇ... سىرسىلىقلار دۇنيادا تەڭدىشى تېپىلمايدىغان سەمىمى ، سادىق ئادەملەر ، ئۇلار سودا ئىشلىرىغا ئۇستا بولۇپ ، سودا قىلغاندا يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. ماللىرىنى قۇملۇققا قويۇپ – قويۇپ كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ" [1]دەپ يازىدۇ. مىلانىڭ سىرسىلىقلار توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى. ئەمەلىيەتكە دەلمۇدەل ئۇيغۇن كېلىدۇ. بۇنىڭدا ، دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان ئۈچ مۇھىم نۇقتا بار. (1)مىلا ئېيتقاندا ، كىندىستان سىرسىلىقلار (ئۇيغۇرلار – ئا)نىڭ يۇرتى تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان. [2] مىلا "سىرسىلىقلار سودا قىلغاندا ، يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. مالنى قۇملۇققا قويۇپ – قويۇپ ، كەينىنى

قىلىپ تۇرىدۇ" دەيدۇ. بۇنداق ئەھۋال قەدىمكى چاغلاردا تۈركى خەلقلەردە ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن "تىلىس سۇدا"نى كۆرسىتىدۇ.[3] مىلا "سىرىسلىقلار مائىنى قۇملۇققا قويىدۇ" دەيدۇ. مىلا ئېيتقان قۇملۇق تارىم ئورمانلىقىدىكى قۇملۇق – چۆلىنى كۆرسىتىدۇ. جۇڭگونىڭ ئاساسى تېررىتورىيىسى بولغان ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە قۇملۇق چۆل يوق. بۇنى جۇغراپىيىدىن ئاددى ساۋادى بار ئادەملەرنىڭ ھەممىسى بىلىدۇ.

تەبىئەتشۇناس رىم يازغۇچىسى پىلىنىي "تەبىئەت تارىخى" ناملىق ئەسىرىدە "سىرىس دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") توغرىسىدا مەزمۇنى مىلا بەرگەن مەلۇماتقا ئوخشايدىغان مەلۇمات بېرىدۇ. پىلىنىي مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرىسلىقلارنىڭ ئورمانلىرىدىن يىپەك چىقىدۇ. دۇنياغا مەشھۇر.... ئۇلار كىمخاپ ، ئاۋاق – دۇردۇن ئوقۇپ روماغا ئېلىپ بېرىپ ساتىدۇ.... سىرىسلىقلار مۇلاھىم ، تارىتچاق كېلىدۇ." [4]پىلىنىي يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرىسلىقلار ، بوي – ئۇرقى جەھەتتە ئادەتتىكى ئادەملەردىن ئېگىز ، چاچلىرى قىزىل ، كۆزلىرى كۆك ، ئاۋازلىرى جاراڭلىق كېلىدۇ. چەتتىن بارغانلار ، ئۇلارنىڭ تىلىنى بىلمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بىلەن سۆھبەتلىشەلمەيدۇ. چەتتىن بارغانلار ، ماللىرىنى مەلۇم دەريانىڭ شەرقى قىرغىقىغا ئېلىپ بېرىپ ، سىرىسلىقلارنىڭ ماللىرىنىڭ يېنىغا قويىدۇ. ئەسلىدە بېكىتىلگەن باھا بويىچە مال ئالماشتۇرۇلىدۇ." [5]پىلىنىنىڭ مەلۇماتىدىن قارىغاندا ، سىرىسلىقلارنىڭ يىپەك ماللىرى روماغا ئېلىپ بېرىلىپ سېتىلىدىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە پىلىنىنىنىڭ ، سىرىسلىقلارنىڭ ئېرقى خۇسۇسىيەتلىرى توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى ناھايىتى يۇقىرى قىممەتكە ئىگە. بۇ ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئاق تەنلىك ئېرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. جۇڭگونىڭ قەدىمكى تارىخچىلىرىمۇ ، ئېرقى جەھەتتىن ئۇيغۇرلارغا يەكمۇ يېقىن بولغان ئويسۇنلارنى "كۆك كۆز ، قىزىل چاچ" [6]دەپ يازغان بولسا ، قىرغىزلارنى "چىرايى ئاق سۈزۈك ، قىزىل چاچ ، كۆزلىرى كۆك" [7]دەپ يازغان. پىلىنىيى ، رىم ئات سۆڭەكلىرىنىڭ ئەيشى – ئىشرەت ، كەيپ – ساپاغا بېرىلىپ تۇرمۇشتا چىرىگىشىپ ، بايلىقلارنى ھەددىدىن ئارتۇق بىزۇپ – چېچىپ ، ئەخلاقى جەھەتتە يەكمۇ بۇزۇلۇپ كەتكەنلىكى ، ئۇلارنىڭ كىيىدىغان كىيىملىرىنىڭ سىرىسلەر دۆلىتىدىن كېلىدىغان كىمخاپ ئاۋاز – دۇردۇنلاردىن ئىكىلىدىغانلىقى ، سىرىسلار دۆلىتىدىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار ئۈچۈن رىم ئىللارلىرىنىڭ (ئالتۇن پۇللىرىنىڭ – ئا) سىرىسلىقلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىدىغانلىقى توغرىسىدا ھەسرەتلىنىپ مۇنداق دەپ يازغان ئىدى : "دۆلىتىمىنىڭ ئىللارلىرىدىن ھىندىستان سىرىسلار دۆلىتى ۋە ئەرەپ يېرىم ئارىلى قاتارلىق ئۈچ دۆلەتكە ھەر يىلى ئاز دېگەندە يۈز مىليون سىتىر كىيىس (زىم تىللاسى) ئېقىپ كېتىدۇ. مانا مۇشۇ پۇللار ، دۆلىتىمدىكى ئەرلەر بىلەن ئاياللار (ئاق سۆڭەكلەرنى دىمەكچى)نىڭ بۇزۇپ – چېچىپ خەلجىنى ئۈچۈن كېتىدۇ." [8]پىلىنىنىنىڭ "تەبىئەت تارىخى"دىكى مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا ، روما ئاق سۆڭەكلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئەيشى – ئىشرەت ، كەيپ – ساپالىق تۇرمۇشىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان يىپەك ماللارنى سىرىسلىقلاردىن ئالغان بولسا ، دورا – دەرەمەك ، ئۈنچە – ياقۇتلارنى ھىندىستاندىن ، مەرۋايىتلارنى ئەرەبىستاندىن ئالغان.

يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك ھەر يىلى روما پۇلىدىن يۈز مىليون سىسىپىتىرىكىيى (زىم تىللاسى) روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن سىرىسلىقلاردىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار ، ھىندىستاندىن ۋە ئەرەبىستاندىن ئالىدىغان دورا – دەرەمەك ، ئۈنچە – ياقۇت ، مەرۋايىتلار ئۈچۈن سەرپ بولغان. يۇنان ئالىمى كىلاۋدى پىتۇلىسىيى "جۇغراپىيە" ناملىق ئەسىرىدە ، سىرىسلار دۆلىتى (يىپەك دۆلىتى) نىڭ تەبىئى شارائىتى ، قانداق خەلقلەر ياشايدىغانلىقى توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ : " سىرىسلار دۆلىتىنىڭ غەربىي چېگرىسى سىستېمە بولۇپ ، ئۇ ئىمماۋىس [9]تىغىنىڭ سىرتىدا ، شىمالى چېگرىسى ئامسىز يىر....، شەرقى چېگرىسىمۇ ئامسىز يىر. .... جەنۇبىي بولسا ، ھىندىستاندىكى گانگى دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقى بىلەن چېگرالىنىدۇ." [10]پىتۇلىسىيى ، سىرىسلار دۆلىتىنىڭ ئەتراپىنى ئوراپ تۇرىدىغان تاغلار توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرىسلار دۆلىتىنىڭ تۆت تەرىپىنى.... تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئىككى چوڭ دەريا ئاقىدۇ. ئۇ دەريالارنىڭ بىرىنچىسى ئۇيغۇرداس ( ) دەرياسى بولۇپ ، ئۇ ئاۋشاتىستان ۋە ئامسىران ( ) تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ. دەريالارنىڭ ئىككىنچىسى ياۋتىس دەرياسى بولۇپ ، ئۇكاسيان ( ) ۋە ئوتتۇرۇ كورخۇس ( ) تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ.[11] يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىككى دەريانىڭ ئالدىنقىسى ئاقسۇ ياكى قەشقەر دەرياسى ، كېيىنكىسى ياركەنت (زەرەپشان) ياكى قارىقاش دەرياسىدىن باشقا دەريا ئەمەس.

پىتولىمى ئۇيغۇرداس دەرياسىنىڭ بويىدا ئۇيغۇرداس دۆلىتى بار دېگەن. پىتولىمىنىڭ ئۇيغۇرداس دېگىنى ، دەل ئۇيغۇرلارنىڭ يۇنان تەلەپپۇزىدا ئېيتىلىشى خالاس. يۇنان ئالىمى ماركسىللىئوس (مىلادىنىڭ 380 – يىلى ياشىغان) "تارىخنامە" ئاتلىق كىتابىدا : "شەرقتە سىرىسلەر ئېلى بار ، ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئېگىز تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. بۇ تاغلار بىر تۇتاش سوزۇلۇپ تەبىئى توسۇقنى شەكىللەندۈرىدۇ. سىرىسلىقلار ھۇنىڭ ئىچىدە ياشايدۇ. ئۇلارنىڭ يېرى تەكشى ، گەڭئاشا ۋە باي. غەربتە سىسىپىيە بىلەن چېگرالىنىدۇ. شەرقىي بىلەن شىمالدىن ئىبارەت ئىككى تەرىپى چۆللۈك ، تاغلىرىنىڭ ئۈستى (تەڭرى تاغلىرى بىلەن پامىر تاغلىرى كۆزدە تۇتۇلسا كېرەك) يىل بويى قار بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدۇ. جەنۇبىي چېگرىسى ھىندى ۋە گانگى دەرياسىغىچە بارىدۇ.... تاغلىرىنىڭ ھەممىسى ئېگىز ، يوللىرى ئىك قىيالىق ئەگرى – بۈگرى كېلىدۇ. تاغلارنىڭ ئارىسى تۈزلەڭلىك ، ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئۇيغۇرداس ۋە ياۋتىس دەرياسىدىن ئىبارەت ئىككى دەريا ئاقىدۇ... سىرىسلەر ئىچ ياشايدۇ. ھەربىي قورال – ياراق ئۆتمەيدۇ. زادى ئۇرۇش قىلمايدۇ. مۇلاھىم ، ياۋاش ، قوشنا دۆلەتلەر بىلەن پاراكەندە قىلمايدۇ. ئىقلىمى مۆتىدىل ، ھاۋاسى ساپ ، پاكىز ، ئاسماندا بۇلۇت كۆپ بولمايدۇ. قاتتىق بوران چىقمايدۇ. ئورمانلىق ئىمتايى كۆپ ، ئورمانلىققا ماڭسا ئاسماننى كۆرگىلى بولمايدۇ." [12]مارسىللىئوس يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرىسلىقلار ئاددى – ساددا ياشاشقا ئادەتلەنگەن. ئۇلار خالى جايىدا ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇپ كۈن ئۆتكۈزۈشنى ياخشى كۆرىدۇ. كىشىلەر بىلەن بېرىش – كېلىش قىلىشنى ئانچە ياققۇرمايدۇ. چەت ئەللىكلەر چېگرادىكى دەريادىن ئۆتۈپ ، ئۇ يەرگە يىپەك ياكى باشقا مال ئالغىلى بارسا ، كۆزلىرى بىلەن بىر – بىرىگە بېقىشىيلا باھاسىنى توختىتىدۇ. گەپلەشمەيدۇ ، ئۇلارنىڭ بىر بايلىقى مول ، باشقىلارغا ئېھتىياجى چۈشمەيدۇ "[13]يۇقىرىدا ، يۇنان ۋە رىم ئالىملىرىنىڭ خاتىرىلىرىدىن كەلتۈرگەن پاكىتلاردىن تۆۋەندىكى خۇلاسىنى چىقىرىش مۇمكىن :

مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇنقى ۋاقىتدىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلار (يۇنان ۋە رىم) تارىم ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلار ئېلىنى ، يىپەك ئىلى (سىرىسلەر ئېلى) دەپ ئوتىغان.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئورمانلىقىنىڭ تەبىئى شارائىتى (تاغلىرى ، دەريالىرى ، ئورمانلىرى ، چۆللىرى ، ئېقىلىمى) ئۇنىڭغا چېگرالىنىدىغان دۆلەتلەر ھەققىدە ئاساسەن توغرا مەلۇمات بەرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى ئەڭ قەدىمكى چاغللىرىدىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلارنىڭ تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك ماللىرىنى ئىستىمال قىلغانلىقىنى كۈچلۈك پاكىتلار ئارقىلىق ئېنىق ۋە تەپسىلىي چۈشەندۈرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئويمانلىقىدا ياشىغان خەلقنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى ، ئۇلارنى ئۆز نامى بىلەن (ئۇيغۇرداس) ئاتىغاندىن تاشقىرى ، ئۇلارنىڭ ئىرقى جەھەتتىن قايسى ئىرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنىمۇ ئىسپاتلاپ بەرگەن.

ئەگەر ، سىرىس ئېلى دەپ ئاتالغان تارىم ئويمانلىقىدا يىپەكچىلىك سانائىتى ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ (مىلادىدىن نەچچە ئەسىر بۇرۇن) تەرەققى قىلىمىغان بولسا ، "جاھاننىڭ مەر – مەر شەھرى" دەپ ئاتالغان رىمدىكى روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ يۇقىرى سۈپەتلىك يىپەك ماللارغا بولغان ئېھتىياجىنى قامدىيالمىغان بولاتتى.

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى چاغلاردا ، يىپەك توقۇمىچىلىقىدا يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلار ئاز ئەمەس. ئىچكى ئۆلكىلەردىكى خەنزۇلار يىپەك توقۇمىچىلىقىدا ئۇيغۇرلارنىڭ توقۇمىچىلىقتىكى ئارتۇقچىلىقىدىن ئۈگەنگەنلىكى بۇنىڭغا مىسال بولىدۇ. يېقىنقى يىللاردا ، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن 6 – ئەسىردە ئىچكى ئۆلكىلەردە توقۇلغان يىپەك توقۇلمىلار قېزىۋېلىندى. بۇنداق يىپەك توقۇلمىلاردىكى "نسىبەتەن ئۆزگە

كۆرۈنەرلىك تەرەققىيات شۇ بولغانكى ، شۇ چاغلاردا تۈز بوللۇق كىمخاپلاردىن تاشقىرى يەنە قىياپىش گۈللۈك ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىلغان كىمخاپلارمۇ مەيدانغا كەلگەن ، ئارقاقىنى بۇ خىل گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى خەن سۇلالىسى ۋاقتىدىلا (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن شىنجاڭدىكى قىرىنداش مىللەتلەر يۇڭ توقۇمىچىلىق ھۈنرىدە قوللانغان. ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونلىرى يىپەك توقۇمىچىلىقتا قوللانغان بۇ خىل توقۇش ئۇسۇلىنى (كىمخاپلارنىڭ ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى – ئا) شىنجاڭدىن ئۆگەنگەن بولسا كېرەك." [14] مانا شۇ پاكىت قەدىمكى چاغلاردا ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ياكى يۇڭ توقۇمىچىلىقىدا بولسۇن يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

بۇنىڭدىن تاشقىرى ، مىلادىنىڭ 440 – يىللىرى ، شەرق مەلىكىسى پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن شىنجاڭ رايونىدا "يىپەك يوق ئىدى "دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدىغان مۇنداق بىر پاكىتمۇ بار : يېقىنقى يىللاردا تۇرپان رايونىدا ئېلىپ بېرىلغان ئارخىئولوگىك قېزىشلەر ئارقىلىق "قېزىۋېلىنغان قول يازمىلار ئىچىدە.... مىلادىنىڭ 418 – يىلىدا پىلە قۇرۇتىنى ۋە ئۆزىمە دەرىخىنى ئىجارىگە ئېلىش توغرىسىدا يېزىلغان ھۆججەت ئۇچرىدى." (يادىكارلىق 40 – بەت). مانا بۇ پاكىت ، يىپەك مەلىكىسى ("شەرق مەلىكىسى") مىلادىنىڭ 440 – يىللىرى پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدۇ. قەدىمكى چاغدا خوتەندىلا ئەمەس ، ھەتتا تۇرپان رايونىدىمۇ يىپەكچىلىك تەرەققىي قىلغانىدى.

يۇقىرىدىكى پاكىتلاردىن چىقىرىلغان ئەڭ ئاساسلىق ۋە مۇھىم خۇلاسە ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىدىكى مىلادىنىڭ 440 – يىلى جۇڭگودىن خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كېلىشىدىن بۇرۇن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىق سانائىتى يوق ئىدى دېگەن يالغان رىۋايەتنىڭ ئۈزۈل – كېسىل رەت قىلىنىشى ، خالاس.

شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، قەدىمكى چاغلاردا جۇڭگودىن باشقا دۆلەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرىغا ياتلىق بولغان مەلىكىلەرنىڭ ئىسىملىرى جۇڭگونىڭ تارىخىي يىلىنامىلىرىغا ، ئۇيغۇن خانلىرىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىلىرىنىڭ ئىسىملىرى جۇڭگو تارىخىي يىلىنامىلىرىغا يېزىلغان. ئەپسۇسكى مىلادىنىڭ 5 – ئەسىرىدە خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ ئىسمى جۇڭگونىڭ تارىخىي يىلىنامىلىرىدا ئۇچرىمايدۇ.

تارىخىي پاكىتلارنىڭ راستلىقىغا ھۆرمەت قىلىنىدىغان بولسا ، تارىخىي پاكىتلار بويىچە ئىسپاتلانمىغان رىۋايەتنىڭ يالغانلىقى ئېتىراپ قىلىنسا ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ، خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنىڭ تامامەن يالغانلىقىنى ئېتىراپ قىلماسلىققا ھېچقانداق بابا – سەۋەب يوق. ھونلارنىڭ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا بارىدىغان خەلقئارا قاتناش يولىغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشى ، جۇڭگو بىلەن غەرب ئەللىرى ئارىسىدىكى ئورۇلۇك مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا توسقۇن بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى جۇڭگوغا نىسبەتەن گاھ تاقىلىپ ، گاھ ئېچىلىپ تۇراتتى.

مىلادىنىڭ 87 – يىلى ۋە مىلادىنىڭ 101 – يىلى ، ئىران ئەلچىلىرى جۇڭگوغا كەلگەن بولسا ، مىلادىنىڭ 97 – يىلى جۇڭگو ئەلچىسى گەن يىڭ (بۇنى بەنچاۋ ئەۋەتكەن) ئىرانغا بارغان. جۇڭگو بىلەن ئىران ئارىسىدا سودا مۇئامىلىسى توغرىسىدا بېتىم تۈزۈلگەن. تارىخى مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا مىلادىنىڭ 120 – يىلى رومالىق بىر سېھرنگەر دېڭىز يولى بىلەن ھىندىچىنىغا كېلىپ ، بېرما ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. مىلادىنىڭ 1660 – يىلى روما ئېمپىراتورى ماركۇس ئاۋرېل (مىلادىنىڭ 161 – يىلىدىن 166 – يىلىغىچە ئېمپىراتور بولغان) دېڭىز يولى ئارقىلىق جۇڭگوغا ئەلچى ئەۋەتكەن. روما ئەلچىسى دېڭىزدىن ھىندىچىنىغا چىقىپ ۋېيتنام ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. ئەلچى جۇڭگو پادىشاھى خەن خۇئاندى (مىلادىنىڭ 147 – يىلىدىن 167 – يىلىغىچە پادىشاھ بولغان)غا پىل چىشى ، كەرەك مۈڭگۈزى ، ياقتۇت قاتارلىق سوۋغاتلارنى ئېلىپ كەلگەن. يۇقىرىدىكى تارىخى پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا ئىراننىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى رومالىقلارنىڭ سىرسىلەر ئېلى (يىپەك ئېلى) دەپ ئاتىغان ئۇيغۇرلار بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتى (يۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن باشلانغان)دىن ئاز دېگەندە ئۈچ ئەسىر (مىلادىدىن 105 يىل بۇرۇن) كېيىن باشلانغان. رومالىقلارنىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى (تەگەر شۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىنىڭ 166 – يىلىدىن باشلانغان بولسا) رومالىقلارنىڭ سىرسىلەر ئېلى بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتىدىن تەخمىنەن 600 يىل كېيىن باشلانغان.

پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ ياۋرۇپاغا تارقىلىشى[تەھرىر]

قەدىمكى رىم ئېمپىرىيىسى دەۋرىدە (مىلادىدىن بۇرۇن ۋە كېيىن) يىپەكتىن توقۇلغان كىمخاپ ، شاپى تاۋار ، دۇردۇنلارنىڭ ياۋرۇپاغا (ئاساسەن رومالغا) تارم ئۈيەملىقىدىكى يىپەك ئېلى (سىرسىلەر ئىلى)دىن بارغانلىقى ، ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىنىڭ يالغانلىقى توغرىسىدا سۆزلەپ ئۆتتۇم. تۈرك خاقانلىقى دەۋرىدە ئىچكى ۋە تاشقى (خەلقئارا) سودا ئىشلىرى ئەھۋالىنىڭ ئاساسى مەشغۇلاتلىرىدىن بىرى ئىدى. بولۇپمۇ بۇ دەۋردە خەلقئارا سودا ناھايىتى كەڭ مىقياسدا قانات يايدىغان ئىدى. مىلادىنىڭ 624 – يىلى تۇرپان خانلىقى (مىلادىنىڭ 460 – يىلىدىن 640 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)نىڭ خانى كوي ۋىنتاي غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ خاقانى تۇن يايغۇ خاقاننىڭ رۇقسىتىنى ئېلىپ جۇڭگودىن ئاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى لى يەن (مىلادىنىڭ 618 – يىلىدىن 627 – يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) گە ئەۋەتكەن سوۋغا – سالاملىرى ئىچىدە شەرقىي رومادىن كەلتۈرۈلگەن كۈچۈكلەر ، قارا تۈلكە مويىنىسى قاتارلىق نەرسىلەر بار ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۈركلەر روما بىلەن قىلغان سودىلىرىدا رومانىڭ ئەسلىلىك ئىشلىرىنىمۇ ئېلىپ كەلگەن. تۈرك خاقانلىرى دەۋرىدىمۇ ، بۇرۇنقى چاغلارغا ئوخشاشلا ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا ئېلىپ بېرىلىدىغان سودا ماللىرىدىن يىپەك رەختلەر ، دورا – دەرەكلەر ، زىبۇ – زىننەت بۇيۇملىرى ، تېرىدىن ئىشلەنگەن ماللار ئاساسى سالماقنى ئىگىلەيتتى.

تۈركلەر يالغۇزلا ياۋرۇپا بىلەن سودا قىلىپ قالماستىن ، جۇڭگو بىلەنمۇ ناھايىتى كەڭ ھالدا سودا ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان. تۈرك خانلىقى تەركىبىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مۇھىم خانلىقلىرىدىن سەمەرقەنت خانلىقى ، بۇخارا خانلىقى قاتارلىق خانلىقلار مىلادىنىڭ 627 – يىلىدىن 647 – يىلىغىچە بولغان 20 يىل ئىچىدە جۇڭگوغا توققۇز قېتىم سودا ئەلچىلىرى ئەۋەتكەن . تۈرك خاقانلىقى تەركىبىگە كىرگەن خانلىقلار بېرىم مۇستەقىل ھالدا بولۇپ بەزى خەلقئارا مۇناسىۋەتلەردىكى چوڭ ئىشلارنى قىلىشتا تۈرك خاقاننىڭ رۇخسىتىنى ئالاتتى.

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك ، تۈركلەر بىلەن ئىران ساسانىلار سۇلالىسى ئارىسىدا بىرنەچچە قېتىم ئۇرۇشنىڭ يۈز بېرىشى خەلقئارا سودا بولغا بولغان ھۆكۈمرانلىقنى ئالدىشى ۋە خەلقئارا يىپەك سودىسىدىن كېلىدىغان پايدىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بولغان بۇ كۆرەشتە شەرقىي روما بىلەن ئىتتىپاقداشلىق مۇناسىۋىتىنى ئورناتقان تۈركلەر ئۈستۈن چىققان.

ھەر يىلى دېگۈدەك نەچچە ئون مىليونلىغان رىم ئىللاسىغا سىرسىلەر ئېلىدىن يىپەك ماللارنى سېتىپ ئېلىشقا خېلىدىن بېرى چىدىمىغان رىم ھۆكۈمرانلىرى (ئېمپىراتورلىرى) پىلىدىن يىپەك چىقىرىپ ئۆزلىرىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان كىمخاپ ، شاپى ، تاۋار ، دوردۇن قاتارلىق يىپەك ماللارنى ئۆزلىرى ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن باش قاتۇرۇشقان ئىدى.

تۆلارنىڭ بۇ ئارزۇ – ئۈمىدلىرى تۈرك خانلىقى دەۋرىدە ئەمەلگە ئاشتى. بۇ توغرىدا يۇنان ئالىملىرى مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ : 6 – ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى زىنئاراس ( ) "تارىخنامە" ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەپ يازغان ئىدى : "بۇرۇن رومانلىقلار يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى بىلمەيتتى. يىپەكنى پىلە قۇرۇتىنىڭ قۇسىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى ."

6 – ئەسرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى ستوخانۇس ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى قاچان ، نەدىن ، قانداق ھىلە بىلەن ئوغۇرلۇقچە شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىنىڭ (مىلادىنىڭ 395 – يىلىدىن 1451 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ئېمپىراتۇرى ئۇلۇغ بوستىماننىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 527 – يىلىدىن 565 – يىلىغىچە ئېمپىراتۇر بولغان) شەرقىي روماغا ئېلىپ بارغانلىقى ۋە شۇنىڭدىن كېيىن شەرقىي رومانىقلار پىلە قۇرۇتىنى بېقىپ ، يىپەك ماللارنى ئىشلەپچىقىرىشنى يولغا قويغانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىدۇ. ستوخانۇس مۇنداق دەپ يازىدۇ : "ئېمپىراتۇر بوستىماننىڭ ۋاقتىدا ئىرانلىق مەلۇم بىر ئادەم شەرقىي روماغا پىلە بېقىپ يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى ئۆگەتكەن. ئۇنىڭدىن بۇرۇن شەرقىي رومانىقلار پىلە بېقىشنى بىلمەيتتى. ھىلىقى ئىسمى نامەلۇم ئىرانلىق سىرسىلەر ئېلىدە (يىپەك ئېلىدە) ئۇزۇن تۇرغان. ئۇ سىرسىلەر ئېلىدىن كېيىن پىلە قۇرۇتىنى ئاشۇنداق پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى يول ماڭغاندا ئىچى گاۋلك ھاسسىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇن جايلاشتۇرغان. ئاندىن كېيىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئاشۇنداق ئۇستىلىق بىلەن شەرقىي روماغا ئېلىپ كەلگەن. بۇ ئىرانلىق باھار كېلىش بىلەنلا پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئۈزمە يوپۇرمىغىنىڭ ئۈستىگە قويغان ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن پىلە قۇرۇتى يوپۇرماقتى يەپ چوڭ بولۇپ ، بىر جۈپ قانات چىقارغان ، ئۇچىدىغان بولغان ، رومانىقلار پىلە بېقىپ ، يىپەك چىقىرىشنى ئۆگەنگەندىن كېيىن بوستىمان تۈركلەرگە (كونىستانتىنپۇلغا – ئىستانبۇلغا كەلگەن تۈرك ئەلچىلىرىگە ئاپتور) رومانىقلارنىڭ پىلە بېقىپ يىپەك چىقىرىش ئۇسۇلىنى كۆرسەتكەندە تۈركلەر ھاڭ – تاڭ قېلىپ چۇچۇپ كەتكەن."

تۈركلەر بىلەن شەرقىي روما ئارىسىدىن سودىدا تۈركلەر ئارقىلىق شەرقىي روماغا ئېلىپ بېرىلىدىغان ماللارنىڭ ئىچىدە ئاساسى سالماقتى يىپەك ئوقۇلمىلىرى ئىگەللەيدىغانلىقى ، خوتەننى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر يىپەكچىلىكىنىڭ ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ دۇنياغا مەشھۇرلىقى ، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ "يىپەك مەلىكىسى" توغرىسىدىكى رىۋايەت بويىچە مىلادىنىڭ 440 – يىلى جۇڭگودىن خوتەن كەلتۈرۈلگەنلىكىنىڭ يالغانلىقى ، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ سىرسىلەر ئېلى (ئاساسەن خوتەن) دىن شەرقىي روماغا ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىق راھىپ تەرىپىدىن مىلادىنىڭ 550 – يىللىرى ئوغۇرلۇقچە ئېلىپ بېرىلغانلىقى توغرىسىدىكى پاكىتلارنى يۇقىرىدا بىر – بىرلەپ سۆزلەپ ئۆتتۈم. مېنىڭچە شۇ پاكىتلار يىتەرلىك بولسا كېرەك.

ئاخىرقى سۆز قەدىمكى چاغدىكى ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى يالغۇزلا ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەر ئارىسىدا ئىقتىسادى جەھەتتە قىممەتلىك تاۋارلارنى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇش رولىنى ئويناپلا قالماستىن، بەلكى مەدەنىيەت جەھەتتە ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەرنىڭ ئۆزئارا بىر – بىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى ئۆگىنىپ شانلىق مەدەنىيەت يارىتىشىمۇ ناھايىتى كۈچلۈك تۈركىلىك روللارنى ئوينىغان. خەلقئارا سودا بولىدا سودا كارۋانلىرى ، ئەلچىلەر ، سەيياھلار غەربتىن شەرققە ، شەرقتىن غەربكە مۈسكەدك ئۆتۈشۈپ ئۇراتتى. بەزىدە بولسا تاجاۋۇزچىلىق مەقسىتى بىلەن سەپەرۋەر قىلىنغان تۈمەنلىگەن قوشۇنلارمۇ سودا ئەلچىسى ياكى ئاددى سودىگەر قىياپىتىگە كىرىۋالغان جاسۇسلارمۇ قاتناپ ئۇراتتى. غەرب بىلەن شەرق ئوتتۇرا ئاسىيا ئارقىلىق ئوۋار ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەندىن تاشقىرى ، مەخپىي ئاخبارات يىغىش ئىشلىرىنى قىلاتتى. باشتا ئېيتىپ ئۆتكەنىمىزدەك مىلادىنىڭ 550 – يىللىرى ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ مەخپىي ھالدا شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىپ يىپەك ئىشلەپچىقىرىشدا ھۆكۈم سۈرگەن نەچچە مىڭ يىللىق سىرنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ تاشلىغان. شۇ ئىرانلىق پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىشنى بۇرۇن شەرقىي روما ئېمپىراتورى ئۇلۇغ بوستىمان (مىلادىنىڭ 527 – يىلىدىن 565 – يىلىغىچە ئېمپىراتور بولغان) بىلەن شۇ مەسىلە توغرىسىدا سۆزلەشكەن. بوستىمان ئەگەر ئىرانلىق راھىپ پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى سىرسىلەر ئېلىدىن ئوغرىلاپ ئېلىپ كېلىدىغان بولسا ئۇنىڭغا ناھايىتى قىممەت باھالىق ئىنتام (مۇكاپات) بېرىدىغان بولغان.

ئېھتىمال ئىرانلىق راھىپ خىرىستىئان مۇرىدى بولغانلىقى ، بوستىماندىن ئالىدىغان قىممەت باھالىق رىئائىغا قىزىققانلىقى ئۈچۈن ، سىرسىلەر ئېلىدىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بەرگەن. مانا مۇشۇ ۋەقەدىن ئەخمىسەن 140 يىل بۇرۇن (مىلادىنىڭ 424 – يىلى) غەربنىڭ سۈزۈك ، رەڭلىك شىشە ياساشتىكى مەخپىي سىرىنى ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار) جۇڭگوغا بىلدۈرۈپ قويغان ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خەنزۇلار رەڭلىك شىشە ياساشنى بىلمەيتتى. ئۇلار رەڭلىك شىشنى ناھايىتى يۇقىرى باھادا غەربتىن (سۈرىيىدىن) سېتىپ ئېلىشقا مەجبۇر ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن خەنزۇلار ئۆزۈندىن بېرى رەڭلىك شىشە ياساشنىڭ سىرىنى غەربتىن بىلىپ ئېلىشقا ئۇرۇنۇپ كەلگەنىدى. بۇنداق ئۇرۇش مىلادىنىڭ 424 – يىلى ياۋچىلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئەمەلگە ئاشتى.

بۇ ئىشقا مۇناسىۋەتلىك تارىخى پاكىتلار مۇنداق : "شىمالى سۇلالىلەر تارىخى"دىكى خاتىرىگە ئاساسلانغاندا شىمالى ۋېي خانلىقى (مىلادىنىڭ 386 – يىلىدىن 534 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)نىڭ خانى تۇبايانىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 424 – يىلىدىن 452 – يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىنىڭ 424 – يىلى ئۇنىڭ پايتەختىگە كەلگەن ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار) ئاغدىن دورا ئېلىپ كېلىپ ئۇنى ئېرىتىپ رەڭلىك شىشە ياسىغان. بۇ كىشىلەر غەربنىڭ رەڭلىك شىشلىرىدىنمۇ ياقىراق ، چىرايلىق چىققان. بۇنداق رەڭلىك شىشنى كۆرگەنلەر ھەيران قېلىشىپ ئىلاھى شىشلەر دىيىشكەن. ئاق ھون سودىگەرلىرى رەڭلىك شىشە ياساشنى خەنزۇلارغا ئۆگەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ سۈرىيە ، بۇئالىقلارنىڭ رەڭلىك شىشنى مونتوپولىيە قىلىۋېلىش ھوقۇقى پاچاقلىنىپ كەتكەن. قەدىمكى تارىخىي پاكىتلار بويىچە ھۆكۈم قىلغاندا بىرەر مىللەت ياكى خەلقنىڭ ئىجاد قىلغان بىر خىل تېخنىكىسى غەرب ئەللىرىدە پۈتۈنلەي قەتئى مەخپىي ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۇباياۋ شىمالى ۋېي خاندانلىقىنىڭ پايتەختى داتۇڭغا كەلگەن سودىگەرلىك رەڭلىك شىشە ياساش تېخنىكىسىنى بىلىدىغانلىقىنى بىلىپ قالغان بولسا كېرەك. ئەگەر ئەھۋال بىزنىڭ قىياسىمىزدىكىدەك بولىدىغان بولسا ، ئۇ چاغدا تۇباياۋ ئاق ھون سودىگەرلىرىگە نىسبەتەن بېسىم كۈچ ئىشلىتىپ ئۇلارنى رەڭلىك شىشە ياساش تېخنىكىسىنى ئۆگىتىشكە مەجبۇرلىغان ياكى ناھايىتى يۇقىرى باھالىق بەدەل بېرىشكە ۋەدە قىلىپ ئالىدىغان بولۇشى مۇمكىن. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىرانلىق راھىپ بىلەن ئاق ھون (مىلادىنىڭ 420 – يىلىدىن 565 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) سودىگەرلىرى ماددى مەدەنىيەت ئىچىدە ناھايىتى ئېسىل قىممەتلىك بولغان يىپەك بىلەن رەڭلىك شىشنى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ سىرلىرىنى بىلمەيدىغانلارغا مەلۇم قىلىپ قويغان مەدەنىيەت ئوغرىلىرى ، جاسۇسلىرى بولسىمۇ ، مەلۇم ئۇقتىدىن قارىغاندا ئۇلار شەرقىي روما بىلەن جۇڭگونىڭ ماددى مەدەنىيىتىنى يۈكسەلدۈرۈشتە ناھايىتى چوڭ رول ئوينىغان.

خەنزۇلار ئۇيغۇرلاردىن ۋە ئۇيغۇرلار ئارقىلىق ماددى ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتكە دائىر نۇرغۇن ئېسىل قىممەتلىك بايلىقلارغا ئىگە بولغان. جاڭ چيەن مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن ئوتتۇرا ئاسىياغا ئىككىنچى قېتىم كېلىپ كەتكەندىن كېيىن ، ئۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئۈزۈم ۋە بىدە ئېلىپ كەتكەن. ئۈزۈم بىلەن بىدە پادىشاھ خەنزۇدىنىڭ ناھايىتى قەدىرلەپ ، ئېتىبار بېرىشكە ئېرىشكەن. پادىشاھ ئوردىسىنىڭ ئەتراپىدا ئۈزۈملۈك باغلار ، يىدىنلىكلەر پەيدا بولغان. بولۇپمۇ بىدە ئاتنىڭ ئاساسلىق يەم – خەشەكلىرىدىن بىرى بولۇپ ، ئات بېقىشقا ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇراتتى. شۇ چاغلاردا خەنزۇدى ھويلار بىلەن بولىدىغان ئۇرۇشلاردا ئاتلىق قوشۇننىڭ ناھايىتى مۇھىملىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان. ئۇ چەك ئاتلىرىنى كۆپلەپ ئۆستۈرۈشكە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان ئىدى. جاڭ چيەن ئوتتۇرا ئاسىيادىن قايتىشىدا ئۈزۈم بىلەن بىدىدىن باشقا يەنە زىغىر ، قارامۇچ ، پىياز ، تۇرۇپ ، قوغۇن ، ئاۋۇز ، كاۋا قاتارلىقلارنىڭ ئۇرۇقىنىمۇ ئېلىپ كەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ ئاشۇ ئەرسىلەر جۇڭگودا تېرىلىشقا باشلىغان. دەل شۇ چاغدا ياڭاق بىلەن ئانار كۆچىتىمۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەن. خەنزۇلار مىلادىنىڭ 5 – ئەسىرىگىچە پاختىدىن رەخ ئىشلەپچىقىرىشنى بىلمەيتتى. پەقەت 5 – ئەسىردىلا كېۋەز ئۇرۇقى (چىڭىت) تۇرپاندىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىنلا پاختا رەخت ئىشلەپچىقىرىش باشلانغان. ئۇنىڭغىچە خەنزۇلار پاختا رەختلەرنى ئوتتۇرا ئاسىيادىن ۋە باشقا مەملىكەتلەردىن ئېلىپ كېلەتتى. قەدىمكى چاغلاردا قۇتقاۋ ، پىپا ، بالابار قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ئىراندىن جۇڭگوغا كىرگەن بولسا ، داپ ، نەي ، سۈناي قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ، ئوتتۇرا ئاسىيادىن (ئۇيغۇرلاردىن) كىرگەن. بولۇپمۇ سۈي سۇلالىسى (581 – 618) ، تاڭ سۇلالىسى (618 – 907) دەۋرىدە ئۇيغۇرلار جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان. مىلادىنىڭ 579 – يىلى كۈك تۈرك خانلىقىنىڭ بىكە (مەلىكە) لىرىدىن ئاسنا بىكە ، شىمالى جۇ سۇلالىسى (557 – 581) نىڭ خانى جۇشۈەندىغا ئاتلىق قىلىنغاندا ، تۈرك خاقانلىقىنىڭ پايتەختى ئۇتۇ كۈندىن چاڭئەنگە (شىئەنگە) ئاسنا بىكە بىلەن بىللە سۇ جاۋا ئاتلىق مەشھۇر مۇزىكا ئۇستازىمۇ كەلگەن. ئۇ كۇچارلىق بولۇپ ، سۈي سۇلالىسى ۋاقتىدا (581 – 618) چاڭئەندە

ئۇزۇن مۇددەت تۇرغان. سۇجاۋا شۇ مەزگىلدە ، جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ بەكمۇ تۆۋەن ، نامراتلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ جۇڭگو مۇزىكىچىلىقىنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتىش ، ئۇنىڭ سەنئىتىنى ناھايىتى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن مۇكەممەل بولغان توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلغان. ئۇلار تۆۋەندىكىچە :

كۇچار مۇزىكىسى

قەشقەر مۇزىكىسى ،

بۇخارا مۇزىكىسى

سەمەرقەنت مۇزىكىسى

غەربىي لياۋ مۇزىكىسى

ھىندى مۇزىكىسى ،

كورىيە مۇزىكىسى ،

چىڭ مۇزىكىسى ،

لى خۇا مۇزىكىسى.

بۇنىڭ ئىچىدە چىڭ مۇزىكىسى بىلەن لى خۇا مۇزىكىسى جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا يەتتە خىل مۇزىكىنىڭ ئىچىدىن ھىندى مۇزىكىسى بىلەن كورىيە مۇزىكىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، قالغان بەش خىل مۇزىكا كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى.

سۇجاۋا پىيپا چېلىشقا ناھايىتى ئۇستا بولۇپ ، شۇ چاغدا جۇڭگودىن ئۇنىڭغا تەڭ كەلگەندەك بىرەر مۇزىكانت چىققان ئەمەس. شۇڭا ئۇ مۇزىكا ئۇستازى دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا ئىگە بولغان.

جۇڭگو تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە (618 – 907) سۇجاۋا يارىتىپ بەرگەن توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئاساسدا 640 – يىلى 10 يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلدى. بۇلار تۆۋەندىكىچە : 1. كۇچار مۇزىكىسى ، 2. قەشقەر مۇزىكىسى ، 3. تۇرپان مۇزىكىسى ، 4. غەربىي لياۋ مۇزىكىسى ، 5. بۇخارا مۇزىكىسى ، 6. سەمەرقەنت مۇزىكىسى ، 7. كامبۇدزا مۇزىكىسى ، 8. كورىيە مۇزىكىسى ، 9. يەن مۇزىكىسى ، 10. چىڭ شاڭ مۇزىكىسى. مانا شۇ ئون يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئىچىدە ئالتە خىل مۇزىكا (بۇنىڭغا تۇرپان مۇزىكىسى قوشۇلغان) كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى غەربىي لياۋ مۇزىكىسىمۇ مەلۇم دەرىجىدە خەنزۇ مۇزىكىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ھون مۇزىكىسى بولۇپ ، قەدىمكى ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى كۇچار ئۇسۇلىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر ئۇسۇل سەنئىتىمۇ ، ئۇيغۇر مىللى ھەيكەلتاراشلىقى بىلەن رەسسامچىلىقنىڭ ئەنئەنىۋى ئالاھىدىلىكلىرىنى ئاساس قىلغان بۇددا سەنئىتىمۇ (ئاساسەن ھەيكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق) خەنزۇلارنىڭ ھەيكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق سەنئىتىكىمۇ كۈچلۈك تەسىر قىلغان. بۇنىڭغا دۇڭخۇاڭ مىڭ ئۆيىدىكى ھەيكەللەر ، تام سىزما رەسىملىرى ئىسپات بولىدۇ. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئوتۇش كېرەككى ، 7 – ئەسىرنىڭ باشلىرىدا خوتەنلىك ئۇيغۇر رەسسامى يۇچىيىنىڭ تاڭ سۇلالىسى پادىشاھى لى شىمىنىنىڭ (627 – 649) ئەگلىۋىگە بىنائەن شەتەنگە كېلىپ ساكيامۇنىنىڭ تىپىك سۈرىتىنى سىزىپ بەرگەن. جۇڭگو رەسساملرى بۇددا رەسسامچىلىقىدىكى رەسىم سىزىش سەنئىتىنى ۋە غەرب ئەللىرىدىكى كىشىلەرنىڭ رەسىمىنى سىزىش سەنئىتىنى ئۇنىڭدىن ئۆگەنگەن. چۈنكى يۇچىيىنىڭ رەسسامچىلىقتا (غەرب ئۇسۇلىدىكى رەسسامچىلىقتا) تەڭشىنى يوق رەسسام ئىدى. جۇڭگونىڭ قەدىمكى چاغدىكى مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ (پەلسەپە بىلەن ئەدەبىياتنىڭ) بېيىشى ۋە يۈكسۈلۈشىنى ئۇيغۇرلارنىڭ قوشقان ئۆچمەس تۆھپىسىدىن ئاجرىتىپ قاراش تولمۇ بىمەنىلىك بولىدۇ. بۇددا دىنى ئەڭ دەسلەپ جۇڭگوغا تارقىلىشتىن بۇرۇن ئۇيغۇرلار ئارىسىدا يىلتىز تارتقان ئىدى. ئۇيغۇلار ئىچىدىن چىققان مەشھۇر بۇددىست ، راھىيلار 3 – ئەسىردىن باشلاپ بۇددا دىنىنى جۇڭگوغا تونۇشتۇرۇشقا كىرىشكەن. بۇنىڭغا كۇچارلىق ئۇلۇغ بۇددىست پەيلاسۇپ ۋە مەشھۇر تەرجىمان ، شائىر گوماراجىۋانى مىسال كەلتۈرۈش پېتەرلىك. گوماراجىۋا (مىلادىنىڭ 344 – يىلى تۇغۇلۇپ 431 – يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) كىچىك ۋاقتىدا دادىسىغا ئەگىشىپ ھىندىستانغا بارغان. ئۇ ھىندىستاندا كۆپ يىللار تۇرۇپ بۇددىزىم ئەقىدىلىرىنى تىرىشىپ ئۆگەنگەن. شۇ چاغلاردا بۇددىزىم تەلىماتىدا ماخىيانا ۋە خىنىيانا دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ ئىككى مەزھەپ ، ئىككى ئېقىم بار ئىدى. گوماراجىۋا بۇ ئىككى چوڭ مەزھەپ ئىچىدىن خىنىيانا مەزھىپىنى قوبۇل قىلغان. ئۇ ھىندىستاندىن قايتىپ كېلىۋاتقان چاغدا قەشقەردە شورى ئاساما ئاتلىق بۇددا راھىيىغا يولۇققان ۋە ئۇنىڭدىن ماخىيانا مەزھىپىنى ئۆگىنىپ بۇرۇن قوبۇل قىلغان خىيانا مەزھىپىدىن ۋاز كەچكەن. گوماراجىۋا قەشقەردىن ئۆتۈپ ئاقسۇغا كەلگەندە تاجايىپ بىر راھىپقا يولۇققان ، ئۇ راھىپ ئۆزىنى دۇنيادا تەڭداشمىسىز راھىپ ھېسايلاپ ھەمىشە ماخىتىىپ : "تەگەر بۇددا ئەقىدىلىرى بويىچە بىرەر كىشى مەن بىلەن مۇنازىرىلىشىپ مېنى يېڭىدىغان بولسا ئۇنداق كىشىگە بېشىمنى كېسىپ بېرىمەن" دەيدىكەن. گوماراجىۋا شۇ راھىپ بىلەن مۇنازىرىلىشىپ ئۇنى يېڭىپ قويدۇ. بۇ ۋەقە غەرىپكى بۇددا دۇنياسىنى زىلزىلىگە كەلتۈرىدۇ. گوماراجىۋانىڭ داڭقى غەرب ئەللىرىگە تارقىلىدۇ. بۇ ۋەقەدىن كۇچار خانى ناھايىتى چوڭ پەخىرلىنىش ھېس قىلىپ گوماراجىۋانىڭ ئالدىغا – ئاقسۇغا كېلىپ ئۇنى ئىززەت – ھۆرمەت بىلەن كۇچارغا ئېلىپ كېتىدۇ. گوماراجىۋانى كۇچار دۆلىتىنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ جالالايدۇ. تارىختىن خەۋرى بار كىشىلەرگە مەلۇم بولغاندەك گوماراجىۋا مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن مىلادىنىڭ 385 – يىلى ھازىرقى گەنسۇنىڭ ئۇيىغا كەلگەن. ئۇ شۇ جايدا 15 يىل تۇرغان. گوماراجىۋا شۇ مەزگىلدە خەنزۇ يېزىقىنى (ئىلىنى) پۇختا ، مۇكەممەل ، چوڭقۇر ئۆگەنگەن. شۇ چاغدىكى جۇڭگو تارىخىدا "ئىككى چىن سۇلالىسى" بىلەن "شىمالى ۋە جەنۇبى سۇلالىلەر دەۋرى" دەپ ئاتالغان ناھايىتى قالايمىقانچىلىقى) بىر دەۋر ئىدى. جۇڭگودىكى بەزى خانلىقلارنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانلىرى بۇددا دىنىنىڭ نادان ، ساددا خەلقلەرنى ئاسانلا ئالداپ كېتەلەيدىغان پاسسىپ ئىدىيىسىدىن پايدىلىنىپ خەلقنى بىخۇشلاشتۇرۇپ ئۆزلىرىگە قارشى چىقىمايدىغان يۇۋاش پۇقرالارغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن ھىچنەرسىگە قارىماي بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ ، بۇددا دىنىنى تەشەببۇس قىلىۋاتقان ئىدى. بۇددا دىنىغا كۈچلۈك تەرپدار بولغان كېيىنكى چىن خانلىقى (384 – 417) نىڭ خانى ياۋشىيىن (مىلادىنىڭ 394 – يىلىدىن 415 – يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىنىڭ 401 – يىلى گوماراجىۋانى تەگلىپ قىلىپ شىتەنگە ئېلىپ كەلگەن ۋە ئۇنى دۆلەتنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ جالالىغان. ياۋشىيىننىڭ يارىتىپ بەرگەن ئەڭ ئىمكانىيىتىدىن پايدىلانغان گوماراجىۋا شىتەندىكى مەشھۇر بۇددا ئىبادەتخانىلىرىنىڭ بىرىدە 3000 شاگىرتقا بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس بەرگەن. ياۋشىيىن ئاتىم ئىبادەتخانىغا بېرىپ ئۇنىڭ دەرىستى ئاتىلغان. كېيىنكى چاغلاردا ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن بىرقانچىسى "داناشمەن – ئەۋلىيا" دېگەن نامغا ئىگە بولغان. گوماراجىۋا شىتەندە بۇددا ئەقىدىلىرىدىن دەرس ئۆتكەندىن تاشقىرى بۇددا ئامىلاردىن 384 جىلىدىلىق 74 پارچە كىتابنى قەدىمكى ھىندى ئىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. بۇنىڭدىن باشقا بەدىئىلىگى ناھايىتى كۈچلۈك بولغان بۇددا رىۋايەتلىرىدىن ناھايىتى نۇرغۇن تەسەرلەرنى قەدىمكى ھىندى ئىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. ئۇنىڭ قولىدىن چىققان تەرجىمە ئەسەرلەرنىڭ تىلى بەكمۇ راۋان ، مەزمۇنى چوڭقۇر بولسىمۇ ، چۈشىنىشلىك بولغان. گوماراجىۋانىڭ دىن ، پەلسەپە ، ئەدەبىيات ساھەسىدىكى پائالىيىتى جۇڭگو بۇددىزىم پەلسەپىسىنىڭ ۋە ئەدەبىياتنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇ ، ئۇلۇغ بۇددىست ، پەيلاسوپ ، داڭلىق تەرجىمان ، ئاتلانتلىق شائىر دېگەن نامغا ئىگە بولغان.

خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا ، قەدىمكى چاغدىن تارتىپ 15 - ئەسىرگىچە (ئۇلۇغ ساياھەتچى ماگېلان غەرب بىلەن شەرق ۋە شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى دېڭىز ، ئوكيان يولىنى ئاچقۇچى) ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى (ئاتالمىش يىپەك يولى) يالغۇزلا غەرب بىلەن شەرق ئەللىرى ئارا سودا ئارقىلىق ئىقتىساد ئالماشتۇرۇش يولى بولۇپلا قالماستىن ، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق شەرق ئەللىرى بىلەن غەرب ئەللىرىنىڭ قەدىمكى ئەنئەنىۋى مىللى مەدەنىيىتى ئاساسىدا شانلىق ، يۈكسەك مەدەنىيەت يارىتىشىدا ئالتۇن كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىغان. بولۇپمۇ بۇ ئۇلۇغ تارىخىي مۇجىزىدە ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئاساسى (ئۆگىتىش ۋە تونۇشتۇرۇش جەھەتتە) رولىنى ئوينىغان.

ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئۆز تارىخىنىڭ ئۇزاق داۋام قىلغان قەدىمكى باسقۇچلىرىدا ئىران ، ئەھمەنلار سۇلالىسى (مىلادىدىن 700 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، گىرىك پاكىرىيە پادىشاھلىقى (مىلادىدىن 250 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، ياۋچىلار دۆلىتى بولغان توخارىستان (مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، كوشات ئېمپىرىيىسى (مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 420 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، ئاق ھون ئېمپىرىيىسى (مىلادىنىڭ 420 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ قەدىمكى چاغدىكى شانلىق مەدەنىيىتىنى يارىتىشىدا قاتناشقان بولسا ، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 - 745) ناھايىتى يۈكسەك مەدەنىيەتنى ياراتقۇچىلار قاتارىدىن ئۈستۈن ئورۇن ئالغان ئىدى.